

שאלה של זהות: מתנדבים ישראלים במלחמת רוסיה-אוקראינה

ניר גזית

מבוא

בעקבות הפלישה הרוסית לאוקראינה ב-24 בפברואר 2022 התנדבו מאות ישראלים, עם ניסיון צבאי קודם או בלעדיו, למשימות חילוץ, סיוע הומניטרי ולחימה. רוב המתנדבים לחמו לצד אוקראינה, ומיעוטם לצד הכוחות הרוסיים. מלחמה זו מעלה שורה של שאלות על משמעותה של הלחימה עבור המשתתפים בה, בעיקר כשהם מגיעים מארצות זרות. רבים מן המתנדבים הישראלים הם מהגרים או צאצאים להורים שהיגרו לישראל מהמרחב הפוסט-סובייטי, והיו גם מתנדבים לא-ישראלים שהיגרו לישראל לפני המלחמה באוקראינה; מן הנתון הזה עולה האפשרות כי קיים קשר בין ההתנדבות ללחימה ובין הרקע ההגירתי של המתנדבים.

מאמר זה בוחן דינמיקות הצטלכות בין זהות, הגירה והתנדבות למלחמה, דרך המקרה של מתנדבים מישראל במלחמת אוקראינה. נקודת המוצא היא שההשתתפות במלחמה, ובעיקר התנועה של המתנדבים בין ישראל ואוקראינה, מייצרת עבור המתנדבים לפחות שתי קהילות התייחסות המגדירות זהות ושייכות. תנועתם מצטיירת כסוג של טרנס-הגירה (Glick-Schiller *et al.* 1995) – תנועה מחזורית בין ארצות שונות ובין מרחבים חברתיים ותרבותיים שונים – דבר שעשוי לא רק לעודד מהלכים פרשניים דינמיים, המושפעים מעצם התנועה והשהייה בעולמות חברתיים שונים, אלא גם לאפשר הבניה של מערכי זהות מורכבים בהקשר כפול של הגירה והשתתפות במלחמה. תופעת הטרנס-הגירה תועדה בעבר בעיקר בהקשר של מהגרים, פליטים ומבקשי מקלט (Rosenthal 2022b); כעת עולה השאלה כיצד היא באה לידי ביטוי בהקשר של התנדבות ללחימה במלחמה זרה, וכיצד חוויות הגירה קודמות של המתנדבים משתלבות בבחירתם ומשפיעות על עיצוב זהותם.

כדי לברר את השפעת המלחמה על תהליכי הבניית הזהות האישיים והקולקטיביים של המתנדבים, המחקר בוחן את המוטיבציות ללחימה ואת חוויותיהם של המתנדבים לפני ההתנדבות, במהלכה ולאחריה. ניתן דגש ליחסי הגומלין שבין סיפור החיים האישי והמשפחתי ובין הסיטואציה הפוליטית והחברתית שבתוכה פועלים המתנדבים. רבים מן המתנדבים הם מהגרים או שנולדו למהגרים, וחוויות ההגירה מן העבר ומן ההווה תורמות לעיצוב זהותם; בהקשר זה, המחקר עומד על מקומה של המלחמה בסיפורי החיים של המתנדבים ועל האופן שבו היא מתווכת את הזדהותם עם יחידות התייחסות חברתיות שונות, ממשיות ומדומיינות גם יחד. התייחסות מיוחדת ניתנת לתנועתם של המתנדבים אל המלחמה (בניגוד למבקשי מקלט, למשל, שתנועתם הפוכה). בהקשר זה בוחן המחקר מהן קבוצות ההשתייכות (we-groups) שאיתן מזדהים המתנדבים בשלבים שונים של ההתנדבות.

הטענה המרכזית העולה מן המחקר היא כי המלחמה נחווית כהזדמנות לעיצוב מחדש ואף לתיקון של סיפור החיים, אך בה בעת גם כאירוע משבש זהות. מלחמת רוסיה-אוקראינה נטועה בהקשרים גיאופוליטיים והיסטוריים ייחודיים ויש לה ממדים גלובליים וטרנס-לאומיים, ומתוך כך היא מניעה תהליכי עבודת זהות אצל המתנדבים ומייצרת אצלם חוויית זהות עמומה ומשוברת. תהליכים אלו נבחנים דרך ניתוח סיפורי החיים של המתנדבים ובעזרת הסוציולוגיה הפיגורציונית של נורברט אליאס.

רקע תיאורטי

צבא, מלחמה וזהות

לשירות בצבא, במיוחד בחברות מיליטריסטיות ובמדינות במלחמה, יש תפקיד מפתח בעיצוב זהויות לאומיות ואישיות, מעצם היותו של השירות הצבאי חוליה מחברת ומתווכת בין אזרחותו של המשרת ובין המדינה והאומה.¹ מחקרים קודמים הראו למשל כיצד חיילים איטלקים ובריטים פיתחו תחושת זהות לאומית דרך המפגש שחוו בצבא עם אזרחים אחרים ועם כוחה של המדינה (Gibson and Condor 2009; Wilcox 2011). גם בישראל נמצא כי השירות הצבאי מהווה זירה ותקופת זמן שבמסגרתן מתקיימים תהליכי הבניית זהות בהקשרים לאומיים וגם בהקשרים אחרים – למשל מגדריים,² מעמדיים (Levy 1998; Sasson-Levy 2003) ואתניים (Grosswirth Kachtan 2017).

כיווני מחקר אלו תקפים בעיקר ככל שהדבר נוגע למלחמות קונבנציונליות בין מדינות לאום. אבל עולה השאלה כיצד ההשתתפות במלחמה שחוצה גבולות, כזאת שמאגרת את

1 Feld 1977; Janowitz 1983; Kümmel 2018

2 ששון-לוי 2006; Kachtan and Wasserman 2015; Lomsky-Feder and Sasson-Levy 2018

המסגרת של מדינת הלאום, משפיעה על הזהות הלאומית ועל הפוטנציאל של התפתחות זהויות אישיות וקולקטיביות א-לאומיות, במיוחד כאשר היא נקשרת לחוויות הגירה קודמות ועכשוויות של הלוחמים. נראה כי הדבר הופך רלוונטי במיוחד בסיטואציות שבעידן הגלובליזציה מכונות "מלחמות חדשות".

המושג "מלחמה חדשה" מייצג שינוי שחל באופיים של סכסוכים מזוינים מאז סיום המלחמה הקרה. בניגוד למלחמות מסורתיות בין מדינות, המלחמות החדשות מאופיינות בטשטוש ההבחנה בין שחקנים פנימיים לשחקנים חיצוניים, ולעיתים קרובות הן מערבות כוחות לא-מדינתיים דוגמת מיליציות, שכירי חרב וכוחות לוחמים זרים (Kaldor 2013; Chinkin and Kaldor 2017). המורכבות של מלחמות מסוג זה מושפעת גם מכוחות גלובליים שמייצרים הקשרים טרנס-לאומיים של קונפליקטים עכשוויים (Pilbeam 2020), למשל השתתפות של מתנדבים ממדינות זרות. לאור זאת אפשר לשאול כיצד משפיעה המלחמה בעידן הנוכחי על זהות המשתתפים בה.

במשך מאות שנים, הקשרים לאומיים הם שסיפקו לכני האדם מסגרת מרכזית להזהרות קבוצתית ולשייכות (Anderson 2006). ואולם בעשורים האחרונים גובר העניין המחקרי במגוון תופעות שזוכות לכינוי "טרנס-לאומיות" – המשגה המתייחסת להיווצרותם של סדרים חברתיים ופוליטיים שמאתגרים את המסגרות הלאומיות המסורתיות ואף חותרים תחתיהן. אם בעבר גבולות מדיניים וטריטוריאליים, תרבות לאומית ומלחמות היו המנגנונים העיקריים להתגבשותן של זהויות קולקטיביות, כיום אנו עדים להתגברותם של כוחות גלובליים שקוראים תיגר על בלעדיותה של הזהות הלאומית כעיקרון המארגן של קבוצתיות (groupness) ושל דמיון של קהילות (Smith and Guarnizo 1998; Sassen 2002a).

הדבר מתבטא בדפוסים חדשים של הגירה וחציית גבולות בקרב יחידים וקבוצות (Sassen 2002b), למשל פליטי מלחמה (Koser 2007), מבקשי מקלט (Van Hear 2014) וטרנס-מהגרים (Waldinger 2013). התופעות הללו מתבטאות בין היתר בהבניה של זהויות קולקטיביות שמשלבות בין נרטיבים מורכבים של לימינליות, חוסר היקשרות טריטוריאלי ופוליטיקה פוסט-לאומית שאינה מחויבת באופן בלעדי למדינת המוצא או למדינה הקולטת (Zappettini 2016). הן עשויות גם לייצר למהגרים מגוון קבוצות הזדהות (we-groups) שאינן אקסקלוסיביות, ולעיתים הן משלבות בין זהות לאומית, זהות אתנית וזהות גזעית (Rosenthal 2022a).

זהות ושינויים בזהות הם סוגיית יסוד במחקרי הגירה, ובמיוחד נושא יחסי הגומלין בין זהות המוצא לזהות המדינה הקולטת וההשפעה ההדדית ביניהן. לפני כעשור הציעה יוליה לרנר גישה המבקשת לחלץ את תהליכי עיצוב הזהות של מהגרים דוברי רוסית בישראל מִצְבַּת הבינריות הזאת – "לא תרבות הנמצאת בריאלוג עם התרבות הישראלית ולא תרבות שיש השפעה הדדית בינה לתרבות הישראלית, אלא ממש תרבות המיוצרת בישראל, בתוך הישראליות" (לרנר 2012, 22). מעבר לתרומתה של הבחנה זו לפענוח הזהות הישראלית הכללית לנוכח גלי ההגירה לארץ, היא גם מדגישה את התהליכים הדינמיים והסוכניים

שבמסגרתם מעוצבות זהויות קולקטיביות, בעיקר בהקשר של חוויות הגירה מגוונות. מדובר ב"עבודת תרבות" או "עבודת זהות" שבהן נעשה שימוש בכלים פרשניים הנלקחים ממקורות שונים, ואשר מתרחשות במרחבים שונים שהמהגרים שוהים בהם. מחקרן הנרחב של תמר רפופורט ועדנה לומסקי-פדר (2012) הצביע על החשיבות שבהבנת מהלכיהם הפרשניים של מהגרים צעירים ומתבגרים מן המרחב הפוסט-סובייטי בישראל, ושל התמקמותיהם החברתיות המשתנות לאורך קליטתם בחברה הישראלית. אחת התובנות המרכזיות העולות ממחקרן היא האמביוולנטיות של המהגרים כלפי אתוס "השיבה לישראל" והציפיה לאימוץ גורף של הישראליות. כפי שנראה, קושי זה משתקף גם בקרב הנחקרים כאן, המשתייכים לקבוצה דורית שונה, מהגרי "דור 1.5" – כלומר מהגרים שהיגרו לישראל בגיל צעיר מאוד, או כאלה שנולדו להורים מהגרים זמן קצר לאחר ההגירה לישראל (Remennick 2003).

כאמור, לשירות צבאי, בעיקר במדינות מיליטריסטיות כישאל, יש תפקיד מרכזי בעיצוב זהויות אישיות וקולקטיביות, גם אצל מהגרים. המחקר מדגיש כי המוטיבציה לשירות צבאי של מי שהיגרו לישראל מקורה פחות בהקשר הצבאי המידי של רצון להשתתף בלחימה, ויותר בשאיפה להשתלב בחברה הישראלית ולזכות בהכרה ובלגיטימציה (Yohanani 2024). על הרקע הזה, הדגש האנליטי הוא בעיקר על מאמצי האסימילציה והאקולטורציה של המהגרים בחברה הקולטת – מאמצים שמונעים על ידי סוכנויות הקליטה המדינתיות ועל ידי המהגרים עצמם (Ben-Shalom and Horenczyk 2004). אולם האם השתתפות של מהגרים במלחמה עשויה לייצר תהליכים פרשניים מורכבים יותר, שאינם מתרכזים דווקא באסימילציה?

שאלה זו מקבלת משנה תוקף בסיטואציות המשלבות בין הגירה, טרנס-הגירה והתנדבות ללחימה במלחמה זרה. בבסיסו, המושג "טרנס-הגירה" מתאר דפוס הגירה שבו מהגרים – בעיקר בני הדור הראשון – משמרים ומקיימים קשרים חברתיים, תרבותיים, כלכליים ופוליטיים הן עם מדינת המוצא הן עם מדינת היעד (לב ארי 2009; Glick-Schiller *et al.* 1995). התופעה בולטת בעיקר בקרב מהגרי עבודה שנעים שוב ושוב בין המרחבים. בהקשר הצבאי, לומסקי-פדר ועמיתיה (Lomsky-Feder *et al.* 2008) משתמשים בהמשגה זו באופן מטפורי כדי לנתח את חוויותיהם של אנשי מילואים הנעים באופן תדיר בין המרחב האזרחי למרחב הצבאי. מדובר לא רק בתנועה פיזית של מעבר בין שני המרחבים, אלא גם בתנועה חברתית מנטלית ותודעתית המייצרת זהות היברידית של חייל-אזרח ומבקשת הכרה חברתית בייחודיותה.

כאשר מדובר ב"מלחמה חדשה", המטשטשת ומאתגרת את הניגודיות שבין מרחב אזרחי וצבאי, התנועה בין שני המרחבים מקבלת משנה תוקף – גם כאשר אין מדובר באנשי מילואים, ובמיוחד כאשר ברקע הפעילות הצבאית קיימת הגירה. במקרה כזה, המתנדבים נעים גם בין המרחבים של ארץ המוצא וארץ היעד (שלפעמים נמצאת בעצמה ברקע הביוגרפי שלהם). ההתייחסות למרחבים השונים והתנועה הלוחך ושוב ביניהם עומדת בבסיס הנזילות שהם חווים.

התיאוריה של זיגמונט באומן (Bauman 2013) על המודרניות הנזילה עשויה לסייע בהארת מורכבותם של התהליכים הללו, בהדגישה את האופי המשתנה והלא יציב של החוויה החברתית בימינו. אחת מטענותיו של באומן היא שהעידן הנוכחי מאופיין באינדיווידואליזציה של הזהות החברתית וב"ניהול עצמי" מתמשך של החוויה החברתית לפי נסיבות החיים של היחיד. אינדיווידואליזציה זו יכולה להוביל לכהירות גדולה יותר בעיצוב הזהות, אך גם ליצור חוויות של תלישות וניכור. מכאן שאף כי החוויה הצבאית והשתתפות במלחמה רגילה עשויות לייצר זהות יציבה מעצם ההזדהות עם מדינת הלאום, השתתפות במלחמה זרה יכולה דווקא לייצר אמביוולנטיות זהותית בקרב הלוחמים: היא עשויה לא רק להגביר את המתח שבין זהות אזרחית לזהות צבאית (בעיקר משום שהמתנדבים אינם בהכרח אזרחים של המדינה שהם נלחמים לצידה), אלא גם לערבל מחדש את נקודות ההתייחסות הלאומיות והקולקטיביות שלהם.

סוציולוגיה פיגורציונית, סיפורי חיים והגירה

גישת הסוציולוגיה הפיגורציונית של נורברט אליאס מספקת נקודת מוצא תיאורטית רלוונטית לניתוח דינמיקות אלו. הגישה מתייחסת לקיומן של רשתות קשרים חברתיים – מערכות אינטראקציה ויחסים בין פרטים וקבוצות בחברה – המארגנות את הפרשנות והפעולות של יחידים וקבוצות. בכך מציעה גישתו של אליאס עדשה רבת עוצמה להבנת הזהות כתופעה שאינה אישית גרידא, או לחלופין מוגדרת מבחינה מבנית, אלא כתופעה חברתית המתעצבת תדיר בתוך רשתות מתפתחות של מערכות יחסים דינמיות, קרי פיגורציות (figurations).³ לעומת גישות פונקציונליסטיות בסוציולוגיה, הנוטות לראות בזהויות אינדיווידואליות וקולקטיביות תופעה המשכית, יציבה ומבנית בעיקרה, הסוציולוגיה הפיגורציונית מתמקדת באופן הפעיל שבו יחידים מתייחסים לקבוצותיהם ולוקחים תפקידים חברתיים בתוכן. מודל זה מביא אפוא בחשבון את קיומם של מרחבים המאפשרים מידה של סוכנות בהבניית הזהות האינדיווידואלית, הנגזרים מהאופנים הייחודיים שבהם הפרט מפרש את התפקידים החברתיים שהוא ממלא ואת המצבים שהוא נקלע אליהם (Jentges and Winkelkotte 2011). לכן לא ניתן ולא נכון לנתק בין הבניות של זהות אישית ושל זהות קולקטיבית; היחס והאיזון בין זהות-האני לזהות-האנחנו הוא תוצר של שינויים בהקשרים החברתיים והפוליטיים המשתנים שבהם פועל היחיד (Leonardi 2011). מעניין שמנקודת המבט של אליאס, תהליכי גיבוש הזהות והדינמיקה במאזן הכוחות בין "אני" ל"אנחנו" אינם נוצרים באופן מכני, אלא באמצעות מערכות יחסים תקשורתיות וסימבוליות המאפשרות שימור והעברה של זיכרון. כך ששאלת הזהות הופכת רלוונטית במיוחד במצבים של מעבר ושינוי שמצריכים שימוש בכלים פרשניים יצירתיים. כמו כן, גישתו בוחנת כיצד אנשים וקבוצות

יוצרים "פיגורציות" – רשתות מורכבות של יחסים תלויים הדדיים המתפתחים עם הזמן ובאופן בין-דורי. מכאן שיש לבחון תהליכי הבניה (ופירוק) של זהויות בתוך תהליכים היסטוריים מורכבים, מפרספקטיבה דיאכרונית שמתחשבת באופנים שבהם תהליכים קולקטיביים ואינדיווידואליים מובילים לפעולות ולהתנסויות ספציפיות, שבתורן מעצבות מחדש את הזהות (Bogner and Rosenthal 2023).

היישום של גישה זו בולט במיוחד במתודת המחקר הביוגרפי שפיתחה הסוציולוגית גבריאלה רוזנטל, החוקרת באמצעות ראיונות עומק ביוגרפיים את מאזני הכוחות בתוך פיגורציות שבהן מתקיימים יחסים חברתיים בשלבים שונים של סיפור החיים האישי (שם). רוזנטל מקדישה תשומת לב רבה למאזני הכוח המשתנים הטמונים ביחסי הדמויות החברתיות המנותחות. השילוב בין ניתוח פרטי סיפור החיים של הנחקרים ובין עמידה על ההקשרים החברתיים והתרבותיים הקולקטיביים שהם משוקעים בהם מאפשר לחשוף ולשחזר את השפעתן של הפיגורציות החברתיות על התהליכים הפרשניים של הבניית זהות, כפרט בסיטואציות משבריות כגון הגירה ומלחמה. אם כן, "סיפור חיים" אינו רק תיאורו של הפרט את השתלשלות חייו; זהו מכלול המורכב מחוויות, זיכרונות ונרטיב (Rosenthal 1995, pp. 432–455). במובן זה, "עוצמתו של סיפור החיים כפרקטיקה של זהות והתמקמות בולטת במיוחד במצבי מעבר, כמו הגירה. הגירה כמסע מחברה אחת לאחרת מפירה את הזיקה המובנת מאליה בין זהות, מקום ומיקום חברתי, ומאלצת את המהגר להתבונן בחייו ולבחון אותם מחדש" (רפפורט ולומסקי-פדר 2012, 12; ההדגשה לא במקור). אולם בניגוד למצבי הגירה אחרים, שבהם עצם חוויית ההגירה הוא שמניע תהליכי הבניית זהות, המקרה הנוכחי מציג את ההתנדבות למלחמה כפעולה הגירתית מכוונת שתכליתה שינוי זהותי.

כדי לבחון תהליכים אלו בהקשר של מלחמה שיש לה גם הקשרים גיאופוליטיים והיסטוריים ספציפיים וגם ממדים טרנס-לאומיים וגלובליים, עלינו לעמוד לא רק על סיפורי החיים של המתנדבים המהגרים אלא גם על הרקע ההיסטורי, הסוציו-פוליטי והתרבותי שלהם.

יחסי רוסיה-אוקראינה והמהגרים לישראל מהמרחב הפוסט-סובייטי

היסטוריית היחסים בין רוסיה לאוקראינה מתפרשת על פני מאות רבות של שנים. שתי הישויות רואות עצמן צאצאיות של אותה ישות פוליטית קדומה ("רוס של קייב"), אך העמים התפתחו בנפרד, זה לצד זה. הזהות הלאומית האוקראינית סבבה בעיקר סביב המתח שבין מגמות פאן-רוסיות המצדדות בכפיפות לרוסיה ובין טיפוח לאומיות אוקראינית נפרדת, היבדלות פוליטית מרוסיה ואוריינטציה פרו-מערבית (Kuzio 2024).

מאז המאה השמונה-עשרה והתשע-עשרה בעיקר, עם התרחבות האימפריה הרוסית מזרחה, ראה השלטון הרוסי באזורים האוקראיניים (שכוננו "רוסיה הקטנה") חלק בלתי נפרד מן המרחב הפוליטי והתרבותי הרוסי. תפיסה זו הביאה למדיניות נוקשה של רוסיפיקציה

שהשיתו השלטונות הרוסיים במטרה למנוע טיפוח של זהות ותרבות אוקראינית נפרדת. לעומת זאת, האימפריה ההבסבורגית ששלטה במערב אוקראינה אפשרה שימור של התודעה הלאומית האוקראינית. למהפכות פברואר ואוקטובר 1917 הייתה השפעה כפולה: מצד אחד הן פתחו פתח לתחייה של סנטימנטים לאומיים אוקראיניים ולמאבק לעצמאותה של אוקראינה כנפרד מברית המועצות, אך מצד שני השלטון הסובייטי המתבסס שב והכפיף את אוקראינה לתרבות הרוסית (שם).

בהקשר זה, יש חוקרים (למשל Kang 2020; Goode 2025) שרואים בפרויקט הלאומי האוקראיני המודרני פרויקט של דה-קולוניזציה והשתחררות מההשפעה הרוסית לנוכח המאמץ המתמשך של ברית המועצות לטפח פרויקט של ניאור-קולוניאליזם, שגם אם הוא מאפשר ביטויים מסוימים של זהות אוקראינית, זהות כזאת תהיה ממוסגרת בתוך מרחב ההשפעה הרוסי. זוהי גישה שעם עלייתו של ולדימיר פוטין לשלטון הפכה שוב דומיננטית בסדר היום הפוליטי הפנימי והגיאופוליטי של רוסיה; היא מתבססת על מיתוג המערב כאיום זדוני על מימוש האתוס של "רוסיה הגדולה" (Tabachnik 2020), ותופסת את עצמאותה של אוקראינה ואת התקרבותה למערב כאיום על "זכויותיה ההיסטוריות של רוסיה במרחב". עם התפרקותה של ברית המועצות בראשית שנות התשעים ועצמאותה המחודשת של אוקראינה, התחדש גם הפרויקט הלאומי האוקראיני (Wilson 2024). "המהפכה הכתומה" ב-2004 ו"מהפכת מיידאן" ב-2013-2014 סימנו את עליית הפופולריות של הלאומיות האוקראינית במעגלים הולכים ומתרחבים. התוקפנות הרוסית שהתבטאה בכיבוש ובסיפוח חצי האי קרים ב-2014 תרמה רבות להזדהות האוכלוסייה האוקראינית עם המדינה ולהתחזקות הזרמים הפרו-מערביים (פולישצ'וק 2024); בה בעת התחזקו ברוסיה סנטימנטים לאומניים. התפתחויות אלו ממחישות כיצד סבבי הלחימה בין שתי המדינות שימשו זרז משמעותי בהתגבשותה של זהות לאומית מודרנית באוקראינה. אחת התופעות האזרחיות הבולטות בתהליך זה באוקראינה הייתה היקף ההתנדבות הנרחב לסיוע ישיר ועקיף לכוחות הצבא ולאוכלוסיות שנפגעו במלחמה (שם).

דינמיקה זו התגברה על רקע הפלישה המלאה של רוסיה לאוקראינה בפברואר 2022, ומה שמכונה "אפקט זלנסקי" – טיפוח הגאווה הלאומית על רקע התוקפנות הרוסית ובתגובה לה (Brantly 2024). בניגוד לאופי האתני-תרבותי שאפיין את הזהות האוקראינית בעבר, השלטון הנוכחי מטפח זהות לאומית אזרחית מכילה, שאינה מבוססת רק על מוצא אתני או שפת אם אלא גם על חברות במסגרת הלאומית העל-אתנית של המדינה, הכוללת גם אוקראינים דוברי רוסית.⁴ אפשר להניח שפרשנות גמישה זו של הזהות האוקראינית עומדת גם ביסוד הנכונות של השלטון האוקראיני לקלוט מתנדבים ללחימה שיש להם רק זיקה רכה לאוקראינה.

המלחמה הנוכחית מהווה שלב נוסף במאבק בין שני הכוחות הסותרים: מחד גיסא המאמץ הרוסי לחדש את מרחב ההשפעה הפוליטי והתרבותי על האזורים הסמוכים לרוסיה, ומאידך גיסא המאמץ של השלטון באוקראינה לשמר את הלאומיות האוקראינית הנבדלת ולבסס אתוסים מודרניים של שייכות והזדהות אזרחית. גם אצל המתנדבים מישראל מהדהד המתח בין שני הכוחות האלה, אולם אצלם הוא מקבל משמעות אחרת – מתחת למתח שבין לאומיות-אוקראינית לפאן-רוסיות יש כמיהה לזהות כללית, שמבקשת להתעלות מעל שתי הזהויות הללו ואף מעל למרכיב הזהות הישראלית.

המלחמה הנוכחית בין רוסיה לאוקראינה היא מלחמה בילטרלית בין שני צבאות של מדינות לאום הנאבקות זו בזו מתוך ההקשר המקומי וההיסטורי הייחודי של שתיהן. אולם הרכב השחקנים שלוקחים בה חלק ומעורבות קהילה הבינלאומית מוסיפים לה גם מאפיינים גלובליים וטרנס-לאומיים בולטים, כמו ב"מלחמות חדשות" אחרות. אין מדובר בסכסוך דו-צדדי ותו לא; אף שאוקראינה אינה חברה בארגון האמנה הצפון-אטלנטית (NATO) ואין לה ברית צבאית רשמית עם ארצות הברית או עם כל מדינת נאט"ו אחרת, היא זכתה לתמיכה כספית וצבאית ניכרת מארצות הברית ומהאיחוד האירופי. באופן דומה, סין ואיראן תומכות ברוסיה ומספקות לה ציוד צבאי. האופי הבינלאומי (או הרב-לאומי) של הסכסוך ניכר גם בהרכב הכוחות הלוחמים. על פי הערכות, עשרות אלפי זרים מעשרות ארצות שירתו בלגיון הזרים האוקראיני, ועוד אלפים הצטרפו לקבוצות לא רשמיות של לוחמים ומיליציות (Casimiro 2025). חלק לא מבוטל מהמתנדבים השתתפו בכמה סבבי לחימה. עצם ההשתתפות במלחמה זרה, במיוחד כזאת שיש לה הקשרים היסטוריים-לאומיים כה עמוקים ופן גלובלי משמעותי, מעלה את השאלה מה השפעתה על המתנדבים – קל וחומר על מתנדבים בעלי רקע הגירתי, אישי או משפחתי, שיש להם זיקה ביוגרפית לארצות הנלחמות זו בזו. הקשרים אלו מבדילים בין המקרה הנדון כאן ובין מקרים אחרים של מתנדבים במלחמה זרה, כגון מתנדבים זרים במלחמת האזרחים בספרד, מתנדבים מוסלמים במלחמת רוסיה-אפגניסטן ובצ'צ'ניה, ואף מתנדבים יהודים במלחמות ישראל. אפשר אמנם למצוא קווים מקבילים בין המקרים, בעיקר כאשר מדובר בהתנדבות המונעת ממוטיבציות אידיאולוגיות; יתרה מזו, גם במקרים אחרים של התנדבות במלחמה זרה, המוטיבציה לא תמיד הייתה זיקה זהותית אתנו-לאומית חד-משמעית. עם זאת, המקרה הנוכחי שונה ממקרים אחרים. כאן הדגש הוא על ניתוח דינמיקות זהות בהקשר הגירתי המייצר מעברים בזמן ובמרחב – מעברים ששלוכים בסיפורי החיים של המתנדבים-המהגרים במסגרת של "מלחמה חדשה". מאז סוף שנות השמונים ופתיחת גבולותיה של ברית המועצות היגרו לישראל יותר ממיליון יהודים במסגרת חוק השבות הישראלי (צ'אצ'אשווילי-בולוטין 2007; Leshem and Sieron 2004). קהילה זו מהווה כ-12% מכלל האוכלוסייה היהודית בישראל. כ-30% מהמהגרים הללו נולדו באוקראינה (Tolts 2019). אף שההגירה מהמרחב הפוסט-סובייטי התפרשה על פני תרבויות שונות, כ-80% מהמהגרים לישראל בשנות התשעים הגיעו ממדינות ברית המועצות לשעבר (ובכללן אוקראינה) שהשפה השלטת בהן הייתה רוסית

(Chachashvili-Bolotin and Kreiner 2022). מאמצי הרוסיפיקציה של ברית המועצות הטביעו את חותמם גם במהגרים המהגרים היהודים מן המרחב הפוסט-סובייטי, והשפה הרוסית השתמרה במידה ניכרת בתחומים חברתיים, פרטיים וציבוריים כאחד, בקרב המהגרים בישראל. תופעה זו, והתיוג המכליל של קבוצת האוכלוסייה הזאת על ידי החברה הקולטת בישראל כ"רוסים", תרמו להתפתחותה של "זהות רוסית-ישראלית" היברידיית שכללה גם מהגרים מאוקראינה (Remennick and Prashizky 2019; Amit and Dolberg 2023).

למרות זאת, לא נכון לראות את זהותם של יוצאי המרחב הפוסט-סובייטי בישראל כזהות מונוליתית. מדובר באוכלוסייה גדולה ומגוונת הנחלקת לתרבויות מוצא שונות, לגלי עלייה שונים וליחידות מעמדיות הנבדלות זו מזו בתפיסת הזהות (Preter and Lerner 2024). יתרה מזו, כפי שצוין לעיל, רבות מקבוצות המהגרים התמקמו במרחב התרבותי הישראלי באופן שיצר מערכי זהות מורכבים והטרונגניים (לרנר 2012). רקע זה עומד גם בבסיס דינמיקות ההצטלבות בין זהות, הגירה והתנדבות למלחמה.

מתודולוגיה ותהליך המחקר

במחקר זה נעשה שימוש במתודת סיפורי החיים של גבריאלה רונטל (Lavall et al. 2022). בשלב הראשון של הריאיון, המרואיין מתבקש לספר את סיפור חייו ללא הפרעה או התערבות של החוקר. הדבר מאפשר למרואיין להחליט מהם הנושאים הרלוונטיים עבורו וכיצד להציג את חוויותיו. בשלב השני המרואיין שואל שאלות המשך על בסיס הנרטיב הראשוני. ניתוח הנתונים הביוגרפיים כולל סידור כרונולוגי מוקפד שלהם ואיסוף נתונים ממקורות אחרים על מנת להשלים את ההקשר ההיסטורי החברתי והתרבותי של הפרטים. בשלב הבא נבחן מבנה ההצגה העצמית של המרואיין ומשוחזר סיפור החיים כפי שסיפר אותו. שלב זה כולל על פי רוב ראיונות המשך המתמקדים בהיבטים תמטיים שעלו בריאיון המקורי. לאחר ניתוח מפורט של קטעי טקסט בודדים מן הריאיון, מתבצע השלב הרביעי והאחרון בניתוח: הנגדה בין תולדות החיים של המרואיין (הפרטים העובדתיים והאירועים המתוארים) כפי שעלו בריאיון ובין סיפור החיים הנרטיבי (כפי שסופר, על ההיבטים הצורניים והסימבוליים שלו).

הנחקרים

במסגרת המחקר רואיינו 30 נחקרים (24 גברים ו-6 נשים) שהתנדבו ללחימה במלחמת רוסיה-אוקראינה. טווח הגילים של הנחקרים היה 22-45. אוכלוסיית המחקר נחלקת לשלוש קבוצות. הראשונה – ובה רוב הנחקרים, 19 במספר – היא של מי שנולדו באוקראינה או ברוסיה והיגרו לישראל בגיל צעיר, או שנולדו בישראל להורים שהיגרו אליה מארצות אלו בין ראשית שנות התשעים לאמצע העשור הראשון של שנות האלפיים. בישראל

רובם התגוררו בפריפריה העירונית, באזורים שבהם יש ריכוזים של יוצאי ברית המועצות לשעבר. הקבוצה השנייה מונה שבעה מרואיינים שנולדו להורים ילידי ישראל. הקבוצה האחרונה כוללת ארבעה מרואיינים שהיגרו לישראל מארצות הברית וקנדה טרם ההתנדבות באוקראינה.⁵

אף שהנחקרים מייצגים אוכלוסיית מחקר הטרוגנית, אפשר לזהות אצלם חוויות משותפות ששופכות אור על האופנים שבהם ההשתתפות במלחמה השפיעה על תהליכי הבניית הזהות שלהם. לצד זאת, הניתוח במאמר יתמקד בעיקר בקבוצה הגדולה ביותר של הנחקרים – המתנדבים המהגרים וצאצאי המהגרים מאוקראינה ומרוסיה – כדי לעמוד על דינמיקות הבניית הזהות הנגזרות מחוויות ההגירה הקודמות והעכשוויות שלהם.

המרואיינים אותרו בכמה דרכים. המרואיינים הראשונים אותרו בעזרתה של אשת קשר שהייתה מעורבת בגיוסם להתנדבות. הדבר היה חיוני כדי ליצור קשר עם מרואיינים ראשונים, בעיקר בשל הגישה המוגבלת לאוכלוסיית המחקר: חלק מהמרואיינים חששו להיחשף, בין היתר מתוך דאגה שחשיפתם עלולה להביא להתנכלות של רשויות הביטחון הרוסיות, הפעילות לדבריהם גם בישראל. חלקם גם חששו מחשיפה למנגנוני הביטחון הישראליים בשל המצב החוקי המעורפל, לדבריהם, של מעורבות פעילה במלחמה זרה. לאחר מכן נעשה שימוש בשיטת כדור השלג לאיתור מרואיינים נוספים. רוב הראיונות נערכו פנים אל פנים בישראל, וחלקם – שבעה במספר – נעשו באמצעות "זום" כאשר המרואיינים לא שהו בארץ. הראיונות נערכו בעברית ובאנגלית. רוב הראיונות התקיימו לפני פרוץ מלחמת אוקטובר 2023.

כדי להגן על פרטיותם וביטחונם של המרואיינים, זהותם וחלק מפרטיהם הביוגרפיים נותרו חסויים. כל השמות המוזכרים במאמר בדויים.

צמתים של הבניה ופירוק זהויות

טרם ההתנדבות: המלחמה כצומת ביוגרפי

המלחמה שפרצה עם המתקפה הרוסית על אוקראינה ב־24 בפברואר 2022 הייתה צומת ביוגרפי משמעותי עבור רבים מהנחקרים, בעיקר אלה אשר להם או להוריהם יש רקע ביוגרפי פוסט־סובייטי. בקרב חברי קבוצה זו עוררה הפלישה של רוסיה לאוקראינה תהליכים רפלקסיביים לגבי זהותם, זיקתם למרחב שממנו הם או הוריהם היגרו לישראל, והתמקמותם ביחס למרכיב הישראלי בזהותם. כדי לעמוד על השפעת ההתנדבות במלחמה על הבניית הזהות אצל הנחקרים יש להתעכב תחילה על חוויות ההגירה ותפיסת הזהות שלהם עוד טרם פרוץ המלחמה.

5 למרות המוצא הלא-ישראלי של מרואיינים אלו, הם נכללו באוכלוסיית המחקר מכיוון שטרם ההתנדבות באוקראינה שירתו כמתנדבים בצה"ל והמשיכו להתגורר בישראל גם לאחר שסיימו את השירות הצבאי.

כאמור, רוב המתנדבים שהם צאצאים למהגרים מרוסיה ואוקראינה משתייכים למה שמכונה "דור 1.5". אנה פריצקי ולריסה רמניק (2020) מתארות את בני הדור הזה כמי שפיתחו עם התבגרותם בישראל זהויות חברתיות ותרבותיות נבדלות ואמביוולנטיות, המשלכות באופן היברידי בין הזהות הרוסית לזהות הישראלית. בניגוד לדור ההורים, שנטו פחות להתבטא לגבי תחושות של אפליה וניצול, קבוצה זו מתוארת כמי שהובילה מחאה אקטיבית בתגובה לחוויה של הדרה חברתית באופן המייצר הכלאות מורכבות של זהות ישראלית-רוסית.

בקרב המרואינים נמצאה בהחלט אותה מורכבות זהותית, אם כי באופנים שונים מעט. המרואינים במחקר אמנם תיארו חוויה של נזילות לגבי זהותם, אך בניגוד לאחרים בני דורם, הם אינם מבטאים עמדה יציבה על קו התפר שבין הזהות הפוסט-סובייטית לזהות הישראלית, אלא חוויה מתמשכת של תלישות והיעדר זהות ברורה. הדבר מתבטא בעיקר בתיאורי חוויות ילדות מוקדמות וחוויות מן השירות הצבאי. ירון, בן 27 למהגרים שהיגרו לישראל ב-1994, סיפר:

ההורים שלי עלו לישראל מאוקראינה, מלכוב. מקום שאחר כך גם הגעתי אליו [במלחמה]. אני נולדתי בישראל. כאילו אני אמור להיות ישראלי, כן? נולדתי בישראל. אבל אני לא יכול להגיד שהרגשתי ישראלי עד הסוף. תמיד הרגשתי קצת שונה, בגן, בבית הספר. אפילו המבטא של ההורים שלי נדבק אצלי קצת. זה היה הכי חזק בצבא, כבר בטירונות הייתי "העולה החדש" ... ואני בכלל נולדתי בישראל [...]. לא, לא הרגשתי אוקראיני או רוסי. אבל הרגשתי שאני אחר מכאלה שנולדו בארץ [...]. זאת לא תחושה של "גם וגם", זה יותר [תחושה] של "לא זה ולא זה".

עינת, בת 25 שעלתה עם הוריה מאוקראינה בשנת 2005, תיארה את הציפיות שחשה ביחס לזהות שעליה לעטות:

יש מין ציפייה כזאת מאנשים כמוני להיות גם וגם. אם אני יודעת רוסית אז אני אמורה להיות "עולה חדשה", שזה אומר לאהוב דברים [מסוימים] או להיות מחוברת לדברים [מסוימים]. חברות ישראליות שלי היו צוחקות עליי שאיך זה שאני "רוסייה" ולא יודעת לנגן על שום דבר. "מה, לא הכריחו אותך ללמוד פסנתר?" יש [גם] הציפייה הזאת של אנשים שאני [אהיה] ישראלית. אני זוכרת שבבית ספר התביישתי מהמבטא של ההורים שלי. זה שנסעתי [להתנדב באוקראינה] הייתה הפעם הראשונה שכאילו התחברתי לרקע של ההורים שלי, כאילו, לאוקראינה. עד אז בכלל לא ראיתי בעצמי "אוקראינית", תכלס גם עכשיו אני לא. הייתי עושה את זה גם אם ההורים שלי לא היו משם, ככה שאני לא יודעת להגיד לך שנסעתי [לשם] כאוקראינית או כישראלית. נסעתי "עינת". פשוט ככה.

אצל רבים התעצמה תחושת הלימינליות במהלך השירות הצבאי, שנתפס אולי כהזדמנות האחרונה להשתלב בישראל, כפי שנמצא גם במחקרים קודמים (רפופרט ולומסקי-פדר 2012); אולם המוטיבציה לשרת בצבא הוצגה כשאיפה אישית למימוש עצמי יותר מאשר כשאיפה להשתלב בישראליות ההגמונית. באופן מעניין, הנחקרים ביטאו הפנמה של האתוס הישראלי שלפיו השירות הצבאי הוא פרק חיוני בסיפור החיים הנורמטיבי, אך לא אימוץ גורף של המרכיב הלאומי של האתוס הזה. רוב המרואיינים התגייסו לצבא עם מוטיבציה גבוהה לשירות משמעותי. עבור חלקם, קשיי ההתאקלמות האישיים בצבא העצימו חוויה קיימת של תלישות כללית, והשירות הצבאי נחוה כאכזבה. יורי, בן 25, בן להורים שהיגרו לישראל מאוקראינה, תיאר זאת כך:

הצבא היה ממש לא מה שחשבתי. הייתי בתותחנים. רציתי יותר קרבי, סיירות או צנחנים, אבל זה מה שנתנו לי. זה לא שהיה קשה. זה תותחנים, לא חי"ר... כן היה לי קשה אבל עם המפקדים, עם פקודות, עם המרחק מהבית. לא התחברתי לחבר'ה, לבדיחות, ל"וואסחיות". הרגשתי לא שייך לזה. אחרי חודשיים הבנתי שזה לא בשבילי. הורדתי פרופיל מייד אחרי סוף המסלול והייתי מש"ק אפסנאות בגדוד. לא משהו עם גאוה...

חוויה זו הושפעה גם מתחושותיהם של המרואיינים כלפי הוריהם ומהאופן שבו פירשו את היחס של חבריהם בצבא. מקסים, בן 28 שעלה עם הוריו מאוקראינה בינקותו, סיפר: לא הייתי "הרוסי" היחיד (בטירונות), היו עוד... אבל אני לא אשכח את הפריחה של הביקור הראשון [של ההורים]. הלחץ מאיזה אוכל הם יביאו... המבטא הרוסי של אבא שלי. זה היה בסוף ממש סבבה. ישבנו ביחד עם כולם והכול, אבל אני זוכר שהיה לי כאב בטן כל פעם שאבא שלי התחיל לדבר. זה שהוא יתחיל לספר על הצבא האדום של סבא שלי, שהיה קצין ארטילריה...

מבין 19 המרואיינים שהם צאצאים להורים מהגרים או שהיגרו בעצמם מרוסיה ואוקראינה, חמישה לא סיימו את השירות הצבאי מסיבות נפשיות או בריאותיות, ושלושה נוספים שהתגייסו לשירות קרבי עברו במהלך השירות לתפקידים עורפיים. אצל רבים מהם לווה הדבר בתחושה של חמצה. במקום שהשירות הצבא ישמש עבורם טקס מעבר לזהות ישראלית יציבה יותר, תחושת הכישלון האישית וחוסר ההשתלבות החברתית שחוו העצימו אצלם תחושה של חוסר בהירות בנוגע לזהותם. תחושה זו עמדה במידה רבה בבסיס הכמיהה למצוא מסגרת התייחסות אחרת, שאינה מחויבת לזהות "העולה החדש" שלהם או של הוריהם וגם לא לזהות הישראלית שאותה חוו כחלקית או כלא לגמרי ממשית. המתקפה הרוסית על אוקראינה ב־24 בפברואר 2022 גרמה לרבים מהם לחוש שנקרתה בדרכם הזדמנות לתיקון אישי, גם אם הוא מתקיים בתוך הקשר קולקטיבי רחב.

המלחמה יצרה סערה בקהילות יוצאי ברית המועצות בישראל. עבור רבים מהמרואיינים היא נחווה כאירוע אישי מאוד, שכן לרבים מהם קרובי משפחה ומכרים שהושפעו ישירות מן המתקפה. המלחמה והסנטימנטים הרגשיים העזים שעוררה סימנו מחדש את הגבולות הפנים-קהילתיים של יוצאי ברית המועצות לשעבר, בעיקר בין יוצאי אוקראינה ורוסיה, והניעו התעוררות פוליטית והתנדבותית בעד ונגד הפלישה הרוסית, תחילה בישראל ולאחר מכן גם בהתנדבות באוקראינה. אצל רבים בקהילת יוצאי אוקראינה התחזקה ההזדהות עם הזהות האוקראינית (Chachashvili-Bolotin 2024). כבר ביומה הראשון של המלחמה הפגינו מאות יהודים ממוצא אוקראיני מול שגרירות רוסיה בתל אביב נגד הפלישה הרוסית (רובינשטיין ואל-חי 2022). עם התמשכות הלחימה, עשרות פעילים הפגינו בתמיכה ברוסיה (סלע 2022). אף שפעילותם של המחנות המנוגדים כמעט שלא הביאה להתנגשות ישירה ביניהם, החודשים הראשונים של המלחמה היו מתוחים וטעונים. דגלי אוקראינה הונפו במרפסות בתים ומדבקות בצבעי הלאום האוקראיני הופיעו על מכוניות; סטיקרים ושלטים המהללים את מיליציות קבוצת ואגנר הרוסית הופיעו בריכוזי אוכלוסייה של יוצאי ברית המועצות. רשתות חברתיות מקומיות ובינלאומיות מילאו תפקיד מרכזי בהנכחת המשבר שבין רוסיה ואוקראינה בישראל, בהפצת מידע (ותעמולה) על המצב ברוסיה ובאוקראינה ובגיוס תרומות ומתנדבים.

אווירה זו השפיעה רבות על המוטיבציה של הנחקרים להתנדב לחימה באוקראינה, שכן האירועים עוררו אצלם סנטימנטים אישיים ומשפחתיים מן העבר הרחוק ששולבו גם בהוויית החיים העכשווית בישראל. דן, בן 26 שנולד להורים שהיגרו לישראל מרוסיה, סיפר:

בישראל אנחנו יודעים מה זה מלחמה. ההורים שלי גרים באשקלון. השכונה שלהם חטפה לא מעט ירי של רקטות מעזה. עכשיו אותו דבר [קורה] באודסה. [...] באיזשהו אופן זאת אותה מלחמה, לא? חמאס ורוסיה זה אותו הדבר... הורגים אזרחים בלי בעיה. אנחנו הישראלים לא יכולים להתעלם ממה שקורה שם. המלחמה הזאת היא לא רק באוקראינה, היא גם כאן. איך שפרצה המלחמה התחילו לרוץ בבית סיפורים על המלחמה שסבא שלי היה בה בצבא האדום. [...] על מה שהיה לפני שישים שנה [הטעות במקור].

פעיל יליד אוקראינה שהפגין מול השגרירות הרוסית בתל אביב נגד המלחמה ביטא נרטיב דומה:

פוטין חייב לעוף הביתה! אנחנו חייבים להבין, פוטין אישית מוכר נשק לחיזבאללה ולחמאס. ממש כאן בשגרירות [הרוסית] באתר האינטרנט שלהם, חיזבאללה וחמאס הם "ארגונים לגיטימיים", לא ארגוני טרור. הם [הרוסים] לא חברים שלנו. הם האויב מספר אחד. אנחנו חייבים להגן על אוקראינה. להגן על אוקראינה זה להגן על ישראל.

הגם שאפשר לראות באמירות אלו ביטוי של תחושות סולידריות ופטריוטיות כלפי אוקראינה, אוקראינה מצטיירת אצל המרואינים לאו דווקא כמרחב אתנו-לאומי מובחן אלא כמרחב אוניברסלי שמתרחש בו קרב אפי בין "טובים ורעים". קריאתו של נשיא אוקראינה ולדימיר זלנסקי למתנדבים זרים להצטרף ל"לגיון הבינלאומי להגנה טריטוריאלית של אוקראינה", זמן קצר לאחר הפלישה הרוסית הנרחבת, תרמה מאוד לתפיסה זו:

זו תחילתה של מלחמה נגד אירופה, נגד מבנים אירופיים, נגד הדמוקרטיה, נגד זכויות האדם הבסיסיות, נגד סדר חוק גלובלי, כללים ודוקטרינות של... כל מי שרוצה להצטרף להגנת אוקראינה, אירופה והעולם יכול לבוא ולהילחם זה לצד זה עם האוקראינים נגד פושעי המלחמה הרוסים (McKernan 2022).

המסגור הזה הציב בראש סדר היום את הדחיפות שבהגנה על מה שנתפס כ"ערכים מערביים, דמוקרטיים וליברליים"; אימוץ מידה טובה של התייצבות ב"צד הנכון של ההיסטוריה". הדבר אפשר לרבים מן המתנדבים לטעון כי הם אינם נלחמים רק עבור אוקראינה, אלא גם עבור ישראל והעולם כולו.

רבים מהפעילים התאכזבו מהמדיניות המהוססת של ישראל כשלא העניקה לאוקראינה סיוע צבאי, ויזמו עשרות קמפינים לגיוס תרומות ולאיסוף אספקה למטרות סיוע בעזרת הרשתות החברתיות והפצת הקריאה מפה לאוזן. עשרות אלפי ישראלים נטלו חלק במיזמי התנדבות שונים למען אוקראינה. יוזמות ההתנדבות הושפעו גם מקולות המצוקה באוקראינה עצמה. אתר מיוחד הוקדש לסיוע למתנדבים זרים המבקשים לבוא ולתמוך במאמץ הצבאי האוקראיני.⁶ בישראל, כמו במדינות אחרות, יש מגבלות על התנדבות לצבא זר, ולכן אף שהשגרירות האוקראינית ארגנה את גיוס המתנדבים, היא עשתה זאת בחשאי ונעזרה במתווכים מהקהילה המקומית. קריאתה של אוקראינה לסיוע שהופצה ברשתות החברתיות נפוצה מהר מאוד בקבוצות וואטסאפ מקומיות, ברשת X ובאינסטגרם. כבר בשבוע הראשון למלחמה הצליחה ילנה, אחת הסוכנות המקומיות שפעלה עם שגרירות אוקראינה, לאסוף שלושים שמות של צעירים וצעירות שהביעו את רצונם להצטרף למאמץ המלחמתי באוקראינה. לאחר כחצי שנה טיפס מספר המתנדבים לכשמונים. כשליש מהם היו בעלי ניסיון צבאי קרבי בצה"ל או בצבאות אחרים, שליש שירתו בצה"ל בתפקידים לא קרביים, והשאר לא סיימו את שירותם הצבאי בישראל, בעיקר בשל בעיות נפשיות או פיזיות או על רקע מצוקה כלכלית. המתנדבים הוזמנו לריאיון בשגרירות אוקראינה ונשאלו על ניסיונם הצבאי, השכלתם והרקע המשפחתי שלהם. הקריטריונים לגיוס לא היו סלקטיביים במיוחד, וגם מתנדבים בעלי רקע אישי או משפחתי רוסי גויסו.

המוטיבציה של המתנדבים הייתה גבוהה מאוד. כל המרואינים במחקר טענו שגם אם היו נדחים על ידי השלטונות האוקראיניים, הם היו מוצאים דרך להגיע לאוקראינה באופן עצמאי. כולם תיארו את הפלישה הרוסית כפשע ברברי, עקבו באינטנסיביות אחר החדשות בכלי התקשורת האוקראיניים והרוסיים ותיארו בצורה חיה מאוד את הזוועות שמבצע הצבא הרוסי. חלקם חוו את החשיפה למאורעות המלחמה באופן אישי מאוד. לצד המוטיבציה האידאולוגית להתנדבות, גם הביוגרפיה האישית של המתנדבים מילאה תפקיד מרכזי, ובעיקר העבר ההגירתי המשפחתי – במיוחד בקרב מי שהיגרו לישראל בילדותם או היו דור שני למהגרים. דימיטרי, בן 22 שנולד באוקראינה ועלה לישראל עם אמו ואביו החורג ב־2011, סיפר:

נולדתי בעיירה קטנה באוקראינה, לא רחוק מהגבול עם פולין. גרתי שם עם אימא שלי ועם האבא החורג שלי. עד לא מזמן לא היה לי בכלל קשר עם האבא האמיתי שלי. נכון שאין לי ממש זיכרונות טובים מאוקראינה. עברתי הרבה בתי ספר והיו לי הרבה מריבות עם ילדים אחרים. גם לא הייתה לי אז זהות יהודית. הפעם הראשונה ששמתי תפילין הייתה בבית כנסת בקייב, לפני שישה חודשים [בזמן ההתנדבות]. אני לא תופס מעצמי אוקראיני. אימא שלי כן [אוקראינית] אבל אני לא ממש. הם [הרוסים] רצחו נשים וילדים. טבחו במאות ואלפי אנשים חפים מפשע. הם השמידו עיירות שלמות. אני לא יכול להבין מישהו שלא עושה כלום. כשהתחילה המלחמה, התעוררתי בבוקר ושמעתי שטיל רוסי פגע בעיר שבה נולדתי. אבא שלי עדיין גר שם. מייד התקשרתי אליו. לא דיברנו 15 שנה בערך. הוא אמר לי שהיה פיצוץ גדול אבל שהוא בסדר. כעסתי. ממש כעסתי. חבר שלי התקשר אליי ואמר, "אנחנו חייבים לנסוע לאוקראינה". אמרתי כן מייד. זו המולדת של אימא. הרגשתי שאני חייב להגן עליה!

כפי שאפשר לראות, הילדות באוקראינה והקשר עם קרובי משפחה שנותרו שם יצרו זיקה אידיאולוגית ואישית למשבר באוקראינה, גם אם הקשר הזהותי עם המדינה היה רופף. אזור המגורים של המשפחה באוקראינה השפיע גם הוא על המוטיבציה להתנדב. מיכאל, בן 32 שמוצאו מחרקיב שבמזרח המדינה, סיפר למשל כיצד עקב אחר תנועות הצבא הרוסי ואחר החדשות על הלחימה הקשה בעיר מולדתו:

אי-אפשר להתעלם [מכך] שזה קורה במקום שבו הסתובבתי כילד. איפה שהיה בית הספר שלי והגן. איפה שהאכלתי ברבורים בפארק. התחלתי לחפש חדשות בארץ ובאוקראינה כל מה שמדווחים על חרקיב. אמרתי לעצמי, אני חייב להגיע לשם בחזרה ולעזור במה שאני יכול.

נדמה שעבור מיכאל, האיום על עיר מולדתו נחוה כאיום על מרחב הדמיון של הילדות וכהרס שלו על ידי הכוחות הרוסיים יותר מאשר כאיום על המרחב האוקראיני, שאליו הוא לא חש זיקה לאומית.

ההשפעה של סיפור החיים המשפחתי והאישי על ההתנדבות באה לידי ביטוי גם ברצון של המתנדבים להשתמש בהתנדבות כאמצעי לתיקון אישי ולארגון חדש של הנרטיב הביוגרפי שלהם. כך למשל, חלק לא מבוטל (כ-30% מהמרוויינים) ציינו כי ההתנדבות נקשרת אצלם לשירותם הצבאי שנחוה ככישלון אישי. הדבר בלט למשל בסיפורו של ג'וני, בן 26 שנולד בשיקגו למשפחה של יוצאי הצבא האמריקאי (ללא רקע רוסי או אוקראיני). ג'וני התגייס לחיל הנחתים האמריקאי כשהיה בן 18, אך חלה ונשר מהאימונים לאחר חודשים אחדים. במשך שנים ניסה שוב ושוב לחזור לשירות, אך נדחה. ההגירה שלו לישראל ולאחר מכן התנדבותו באוקראינה שימשו לו הזדמנות אישית לתיקון:

ידעתי שיש שלוש מדינות שאתה יכול להצטרף אליהן [לצבאות שלהן] אם אין לך אזרחות: צרפת זה משעמם... רוסיה שאני לא צריך להסביר [למה לא], וישראל, שבה אתה חייב להיות יהודי. אז גיליתי שאני יכול לעשות גיור ולעלות לארץ. [...] כשעפתי מהמארינס, הרגשתי שאני חייב לפצות על זה. אז עושים גיור, נוסעים לישראל ומצטרפים לצנחנים. ניסיתי להצטרף לסיירת צנחנים אבל לא דחפתי את עצמי מספיק, אז נפלתי. אז המשכתי ביחידת צנחנים רגילה. [...] מאוד נהייתי מהשירות שלי, אבל כשסיימתי הרגשתי שלא עשיתי מספיק. התוכנית שלי הייתה לבנות את הביטחון העצמי שלי בחזרה. כל זה היה ככה עד שהמלחמה התחילה. רוסיה פלשה לאוקראינה. ראיתי חדשות. ראיתי מסוקים נכנסים. פצצות על אזרחים. זה נראה כמו מלחמת עולם שלישית. זה היה מטורף. ואז ראיתי בחדשות שני דברים ששינו אותי לתמיד. אחד מהם היה תמונה של אישה בגיל של אימא שלי. היא הייתה עם עוד אישה אחרת, מחזיקה בידים קלאצ'ניקוב. הם שולחים גם נשים לחזית כי אין להם מספיק אנשים להילחם. ואז היה הנשיא זלנסקי. הוא יצא ואמר "תראו, אנחנו צריכים עזרה. הרוסים הורגים את כולנו. כל מי שיש לו ניסיון צבאי קודם, אנחנו מזמינים אותו לבוא ולהילחם". ובדיוק אז הלב שלי אמר שאין סיכוי שאני אסרב לזה. הרגשתי שלא עשיתי מספיק [בצבא הישראלי]... אז הלכתי לשגרירות ואמרתי, "אני מוכן לבוא". הם לקחו אותי מייד.

כפי שעולה מן הדברים, המוטיבציה להתנדבות שילבה בין רגשות מוסריים של מתן סיוע לאומה במלחמה ובין גורמים אינדיווידואליים של חוסר שביעות רצון עצמית ורצון לחוות את המלחמה כפיצוי למה שתואר כ"ניסיון צבאי לא מספק". אצל ג'וני הצורך לבצע תיקון כזה הושפע מן הנסיבות הביוגרפיות, אך התאפשר מתוך דינמיקה של התמקמות זהותית גמישה שהתבטאה לא רק במהלכי הגירה אלא אף בנכונות להתגייר על מנת לאפשר את השירות הצבאי. כמו אצל מתנדבים אחרים, גם אצל ההתנדבות באוקראינה שימשה גורם

נוסף בעיצובה של זהות חדשה דרך מהלכי הגירה והתנסות צבאית. עבורו ההגירה לא הייתה יעד או מטרה, אלא אמצעי לגיבוש דמות של לוחם אוניברסלי שנלחם לצד "הטובים". עבור דימיטרי, לעומת זאת, עברו האישי באוקראינה ואביו הביולוגי הרחוק שעדיין מתגורר שם הם שאפשרו לו לנוע מן המיקום הזהותי הישראלי (גם אם לא היהודי) לעמדה של מעורבות אישית באוקראינה. אך גם דימיטרי לא אימץ לגמרי את הזהות האוקראינית; היא נותרה זהותם של הוריו. הוא מתאר חוויה של תלישות במרחב הישראלי, בד בבד עם היעדר זיקה לאומית לאוקראינה. עבורו אוקראינה היא המרחב של משפחתו אבל לא שלו, כפי שהדגיש. אך כשהיא נמצאת תחת איום, הדבר נתפס כהזדמנות לתיקון. התיקון הביוגרפי דרך ההתנדבות בא לידי ביטוי גם בקרב מתנדבים בעלי רקע רוסי, לעיתים בהקשר משפחתי ואף קהילתי רחב יותר. יוליה, פרמדיקית בת 26 ובת להורים יוצאי רוסיה, סיפרה:

הרגשתי שאני חייבת ללכת לשם ולעזור. זה כנראה בגנים שלי – העיסוק הזה ברפואה ובהצלח חיים. אמא שלי רופאה בסורוקה. קצת דאגתי שיעשו לי בעיות בשגרירות [האוקראינית] בגלל המוצא הרוסי שלי, אבל ממש הפתיע אותי שהם ממש שמחו שבאתי להתנדב. הם אמרו שהם מקבלים כל מי שמוכן לעזור. הרגשתי שאני רוצה להראות שיש גם רוסים טובים. אני לא רוסייה "אמיתית". נולדתי בארץ ואני גם לא מדברת רוסי ממש טוב. אבל ההורים שלי רוסים, והם מדברים רוסי בבית. רוסים־ישראלים, כן? הם עזבו את רוסיה כדי שלאחי ולי יהיו חיים יותר טובים. ועכשיו אני נוסעת לעזור לאוקראינים בגלל רוסיה. אני מרגישה שזה ממש גורל.

מדבריה של יוליה עולה כי אף שלהתנדבות יש ממד קולקטיבי שנקשר להשתייכות לקהילות דוברות הרוסית בארץ ולמיקומן בישראל, היא מתבססת במידה רבה על הקשרים ביוגרפיים אישיים ומשפחתיים. זה אולי גם מסביר מדוע רוב המתנדבים התנדבו כיחידים, ולכל היותר בזוגות, ולא בקבוצות מאורגנות מראש. האינדיווידואליזציה של הזהות התקיימה בתוך הקשר אוניברסלי, ללא הדגשת היסודות האתנו־לאומיים של המלחמה או של השייכות הקהילתית של המתנדבים בישראל. הרקע הזהותי האוקראיני אמנם מילא תפקיד בדרך להתנדב, אך הוא תווך באמצעות סיפור החיים הפרטי, או לכל היותר באמצעות התייחסות לזהותם של בני משפחה בישראל ובאוקראינה. נראה שקרבתה של המלחמה לסיפור המשפחתי והאישי בד בבד עם היותה מלחמה זרה, המתרחשת הרחק מהוויית החיים הנוכחית, אפשרו לנחקרים לעשות עבודת זהות המתבססת על קשר רגשי ומוסרי ללא הזדהות אתנו־לאומית גורפת. המציאות החברתית והמלחמתית שפגשו באוקראינה חיזקה את האמביוולנטיות הזאת.

הלחימה באוקראינה: פירוק והלחמה של (אי-)זהויות

רוב המתנדבים נכנסו לאוקראינה דרך הגבול הפולני. איש מהם לא ידע כמה זמן ישהה באוקראינה ואילו משימות יבצע. קבוצות המתנדבים הראשונות היו עדות לגלי פליטים של אלפי אוקראינים, בעיקר נשים, ילדים וקשישים, שנמלטו מהמדינה. המראה הותיר רושם עז על המתנדבים, כפי שתיאר יורי:

זה היה כל כך סוריאליסטי. כמו סצנה שנלקחה מסרט אפוקליפטי. אלפי אנשים, בעיקר נשים וילדים עם החפצים והחיות שלהם. כל כך הרבה כלבים... אין גברים בכלל. כולם מחכים בתור אינסופי להיכנס לפולין, ואנחנו מחכים כבר להיכנס למקום שממנו הם בורחים. הרגשתי שאנחנו משוגעים. אבל גם חשבתי, אלה האנשים שאנחנו תכלס באים להציל. כשעברנו, ניסיתי לזכור את הפרצופים. עכשיו זה לא בטלוויזיה. עכשיו זה באמיתי. עכשיו הבנתי שאני בעצם הולך לסכן את החיים שלי כאן. זה היה קשה להבין את זה.

חלק מהמתנדבים תהו אם ייתקלו במה שהם מכנים "האנטישמיות הידועה של אוקראינים", אם כי לא הוטרדו מכך ודבקו בתפיסה שרואה באוקראינים אוכלוסייה שנתונה במצוקה וזקוקה לעזרתם. טוד, מתנדב יהודי-קנדי בן 30, אמר:

רוב האנשים באוקראינה הם אנטישמים. זאת עובדה. ואני די דאגתי מזה כי אני יהודי והכול. יש לי גם קעקוע מגן דוד. עשיתי את זה בזמן שהייתי בצבא [בצה"ל]. במציאות לאף אחד לא באמת היה אכפת. לא נסעתי לשם כדי להגן על יהודים. הייתי שם כדי להגן על אנשים, כל האנשים, נקודה. זה הרגיש טוב להיות בצד החזק של ההיסטוריה.

נקודת מבט זו הייתה משותפת לרבים מהמרואיינים והייתה עיקרון מנחה לאורך תקופת התנדבותם – שילוב בין זיכרון השואה, שחזר כתמה היסטורית וביוגרפית חשובה, ובין הקשר משפחתי או אוניברסלי רחב יותר. נדמה שהקשרים אלו הקיפו את המתנדבים גם כאשר ביקשו לאמץ זהות אוניברסלית. רומן, מתנדב בן 30 שהיגר לישראל עם הוריו מאוקראינה, סיפר על תחושותיו כשחצה את הגבול:

זה הרגיש כמו שואה. כמו סרטים שראיתי בבית ספר על היהודים שבורחים. מלא אנשים עם פקלאות, מלא ילדים, אימהות וזקנים. לא יכולתי [לא] לחשוב שזה קרה ממש כאן, אשכרה המשפחה שלי ברח מהנאצים. [...] אני לא זוכר בדיוק מתי ומאיפה. אני רק יודע שאבא של אבא שלי ברח מהנאצים והתגייס לצבא האדום. והנה עכשיו אני כאן מתגייס לצבא האוקראיני כדי להציל יהודים, ובכלל אנשים, מהנאצים החדשים, שזה הרוסים. הרגשתי כאילו אני בתוך סרט מההיסטוריה רק בכאן ועכשיו. [...] לא, לא היה לי חשוב להציל רק יהודים. אז זה היו יהודים ועכשיו זה אנשים אוקראינים. מה שחשוב זה לעזור להם כי הם בני אדם. אבל הסיפור של המשפחה כל הזמן ישב לי בראש.

את קבוצת המתנדבים הראשונה ליוו לאוקראינה פקידים מטעם השגרירות, אבל אחרי שחצו את הגבול, אחד המתנדבים הישראלים המבוגרים לקח אחריות על הדרכת האחרים ותיווך בינם וביין החיילים האוקראינים המקומיים. למתנדב הזה – דייוויד, בן 54 שעלה לישראל מרוסיה בתחילת שנות האלפיים – היה תפקיד חשוב בבחירה ובהקצאה של המתנדבים, כפי שתיאר ג'וני:

[כשחצינו את הגבול] די הלכנו לאיבוד. הרוב היו ממש צעירים, בגילאי עשרים ככה. לא ידענו [עם] מי לדבר ומה קורה. דייוויד לקח אחריות. הוא אסף אותנו והתחיל לדבר איתנו כל אחד בנפרד... כן, כמו ראיונות. הוא שאל על הרקע והניסיון הצבאי שלנו ושאל מה אנחנו רוצים לעשות: ללכת לחזית ולהילחם, לעזור לאוכלוסייה המקומית או ללכת לקהילה [היהודית] בקייב. הוא הבטיח לנו שהוא ידאג שלא ייקחו אותנו לעשות משהו שאנחנו לא רוצים. לא ידענו מי נגד מי. בגדול ידעתי שהחזית העיקרית היא במזרח, אבל היו גם מלא הפצצות של קייב ושל ערים אחרות במערב. זה למה היינו צריכים מישהו שייקח אחריות ויעשה לנו סדר.

עד מהרה חברו לקבוצה הישראלית קציני צבא אוקראינים, והמתנדבים נלקחו לבסיס צבאי אוקראיני לצורך בדיקות רפואיות והכשרה צבאית בסיסית של כעשרה ימים. מסגרות ההתנדבות שיקפו במידה רבה את תהליכי הבניית הזהות של המתנדבים ואת תמהילי הזהות שאימצו. כרבע מהם החזיקו באזרחות אוקראינית וגויסו מייד, לפי החוק המקומי, ליחידות צבאיות אורגניות. חלקם נשלחו לחזית ואחרים שובצו בבסיסים עורפיים. שאר המתנדבים שנקבע כי הם כשירים ללחימה התבקשו להצטרף ל"לגיון הבינלאומי להגנת אוקראינה" כשכירי חרב.⁷ רק מעטים מהמתנדבים שרואיינו נענו להזמנה לעבור להפוך לשכירי חרב בתשלום. ההסברים לסירוב היו מגוונים וכללו חשש לסיכון חיים, רצון לשמור על שליטה על משך ההתנדבות ואופייה, ורצון לשהות יחד עם ישראלים אחרים.

הרצון לשמור במרחב הלחימה על עמדה לא מתחייבת מבחינה זהותית הביא רבים מן המתנדבים לשרת במסגרות פורמליות פחות, אם בקבוצות אם כמתנדבים יחידים ("זאבים בודדים", כפי שחלקם תיארו זאת). עבור רובם, ניסיונם הצבאי הקודם בצבא הישראלי וארגו הכלים המושגי המזוהה עימו שימשו בסיס להתמקמות מקצועית במרחבי הפעילות השונים ומול האוכלוסיות שעמן באו במגע. למרות זאת, הניסיון שלהם לגבש עמדה זהותית א-לאומית נתקל לא אחת באתגרים. השילוב בין הדיספוזיציות של המתנדבים וביין ההתמקמות באוקראינה, שלעיתים הייתה וולונטרית ולעיתים הייתה כפויה, יצר פיגורציות מגוונות שעיצבו את תפיסות הזהות שלהם באופנים שונים.

”הפכתי לאוקראיני לכמה חודשים”

רוב המתנדבים הישראלים בעלי האזרחות האוקראינית שגויסו ליחידות הצבא האוקראיני עברו תהליך מהיר וכפוי של אוקראיניזציה. עבור חלקם זו הייתה חוויה קשה ואף טראומטית. המרואיינים דיווחו שהמפקדים האוקראינים שלהם מחקו את זהותם הישראלית וראו בהם אוקראינים לכל דבר. כך ביטא מקסים את הקושי:

היה נורא קשה לתקשר עם החיילים האחרים ועם הקצינים. היה לי מזל שאחד החיילים במחלקה שלי ידע אנגלית אז הוא תרגם לי כמעט כל הזמן. לאט לאט למדתי את השפה כי היה לי את הבסיס מהבית. המ”מ שלי עשה לי שיחה ואמר לי שהוא שמח שאני פה והוא רואה שיש לי ניסיון צבאי מישראל אבל שעכשיו אני אוקראיני, ושאני אשכח מישראל. מעכשיו זה רק אוקראינה. לא ידעתי מה לעשות עם זה. היה לי ממש פאניקה, אבל לאט לאט התרגלתי. כשאתה לובש מדים של אוקראינה וסמלים של אוקראינה וכל היום שומע רק אוקראינית אז אתה הופך לאוקראיני. גם אם זה רק לכמה חודשים וגם אם לא בחרת בזה.

רבים מן הנחקרים שגויסו ליחידות אורגניות של הצבא האוקראיני ציינו כי חשו שלא בנוח לאמץ את הזהות המקומית במלואה. יונתן, בן להורים שהיגרו מאוקראינה לישראל בראשית שנות התשעים, הסביר את הקושי:

אני לא אוקראיני, אז מה אני עכשיו אשים מדים של אוקראינה? הספיק לי כבר ללבוש מדים של צבא (בישראל). לא הייתי מוכן לקבל פקודות מקצינים אוקראינים או לשיר את ההמנון האוקראיני. אני יודע שאני לא ממש ישראלי קלאסי, אבל אני גם ממש לא אוקראיני. רציתי להמשיך ולהיות לוחם. לא באתי בשביל דגל או משהו כזה, אלא בשביל משהו צודק.

כמו מקסים ויונתן, גם מתנדבים אחרים חשו לכודים במציאות של שירות צבאי שלא ציפו לה. ההצבה המהירה שלהם בחזית והלחימה האינטנסיבית הפתיעה רבים מהם והייתה שונה מאוד ממה שחוו במהלך שירותם הצבאי בישראל. רבים דיווחו על קושי להתמודד עם המשמעת הצבאית ועם התרבות הארגונית הנוקשה הרבה יותר ממה שהכירו בשירותם בצה”ל. חלקם גם דיווחו על קושי לאמץ את הנרטיב האוקראיני. דוד, בן 32 ששובץ ביחידת תותחנים, סיפר למשל:

ברור שזאת מלחמה צודקת. התקיפו אותם והם צריכים להגן על הבית שלהם. אבל מהר מאוד אתה נתקל בזה שזה לא רק מלחמת הגנה אלא גם הזדמנות להחזיר חזרה לרוסים. לנקום. ועם זה היה לי קשה. פתאום אני שואל את עצמי מה אני עושה כאן. זה לא באמת המלחמה שלי. גם הבנתי שאני יכול למות כאן. והיו חבר’ה לידי שנהרגו ונפצעו. אתה פתאום מבין שזה לא באמת מה שחשבתי שיהיה. שזה לא באמת הצבא שלך.

אצל חלק מהמתנדבים, המפגש עם גילויי לאומנות אוקראינית ויצר הנקמה של חבריהם לנשק התנגש במוטיבציה הערכית שעיימה הגיעו להתנדבות. השילוב בין האכזבה מביטויי הלוחמנות האוקראיניים לתחושת חוסר השייכות למקום יצר תסכול רב בקרב מרבית המרואיינים, גם כאשר גילו הבנה לסנטימנטים האלה בקרב המקומיים. המעבר של דוד לדיבור בגוף שלישי בהחלט מבטא את העמדה המסתייגת והמתבדלת הזאת.

חווית הזרות שמתאר דוד בלטה בעיקר בקרב מתנדבים מישראל שלא שירתו עם ישראלים אחרים ומצאו עצמם בסביבה חברתית אוקראינית שאין בה זרים נוספים. יוצאי דופן היו מאמנים ישראלים שהדריכו כוחות צבא אוקראיניים ואף מילאו משימות פיקוד במהלך הקרבות עצמם. מאמנים אלו, יוצאי יחידות מיוחדות בצה"ל, ביססו לעצמם עמדה של סמכות מקצועית מול החיילים והמפקדים המקומיים והבליטו את ניסיונם המבצעי המעשי ואת ההילה של יוצאי יחידות מובחרות בצבא הישראלי. מבין הנחקרים הם גם היו היחידים שהדגישו את זהותם הישראלית, אף שחלקם היו בני מהגרים בעצמם. אבי, בן 34, בן להורים מהגרים מרוסיה, סיפר כיצד חווה את המיקום החברתי שלו במהלך ההתנדבות:

עשינו שמה, הישראלים, יופי של עבודה. ממש לימדנו אותם שיטה ישראלית של לחימה. השיטה הכי טובה שיש. השיטה הכי טובה בעולם. הם היו בשוק מטכניקות הלחימה שלימדנו אותם. עשינו איתם מבצעים מיוחדים (כ)שאנחנו היינו המפקדים שלהם. לבשנו מדים אוקראיניים ודרגות אוקראיניות אבל כולם ידעו שאנחנו ישראלים. דיברנו איתם רוסית ואנגלית. ישראלים שמדברים רוסית ואנגלית שמפקדים על אוקראינים נגד הרוסים (צוחק בקול רם). בינינו דיברנו עברית. היה ברור לכולם שאנחנו ישראלים, אבל בסוף אתה לוחם ולא משנה באיזה צבא אתה.

לשאלה לגבי השפעת השירות הצבאי בישראל על ההתנדבות שלו באוקראינה, השיב אבי: זה דומה ושונה. דומה כי צבא זה צבא ומלחמה זה מלחמה. אבל זה גם שונה כי זה סוג אחר של מלחמה. בישראל הייתי ביחידת מסתערים. נלחמנו במחבלים באיו"ש. כאן זה ממש מלחמה של צבא מול צבא. זה גם מרגיש אחר. היינו קבוצה של ישראלים בתוך יחידה של אוקראינים. נתנו לנו כבוד. הרגשנו שאנחנו מעלים אותם רמה.

עבור המתנדבים שהצטרפו ללגיון הזרים, שאלת הזהות הייתה לא פחות מורכבת. כמו המתנדבים שגויסו לצבא האוקראיני, גם הם מצאו עצמם ביחידה צבאית אוקראינית לכל דבר, לצד מתנדבים מארצות שונות. שפת התקשורת הייתה אנגלית והאווירה, כך תיארו, הייתה קוסמופוליטית. עם זאת, היו מתנדבים שחשו צורך לבטא את הממד הישראלי בזהותם. המכנה המשותף שלהם היה נכונות לתרום למאמץ המלחמתי האוקראיני ואימוץ סמלי היחידה האוקראיניים המשותפים לצד מוטיבים סמליים נבדלים. יורי סיפר למשל כמה היה חשוב לו להוסיף פאץ' עם מגן דוד על המדים האוקראיניים:

ברור שהייתי גאה במדים. אלה מדים של לוחם. אבל היה לי חשוב גם להראות שאני מישראל. שאני מייצג כאן יהודים וישראלים. דווקא בגלל שדיברנו כל הזמן אנגלית, שידעו שאני בא מישראל. הייתי גאה לשלוח תמונות שלי עם הגל אוקראינה על המדים וגם מגן דוד. גם וגם.

הדואליות הזאת התבטאה גם בשמירת קשר עם בני המשפחה בארץ, בהפצת תמונות מן ההתנדבות ומן הלחימה ברשתות החברתיות, ובמושגים ושירי מורל צה"ליים שמתנדבים ישראלים לימדו את חבריהם הלא-ישראלים. תופעות אלו יצרו אצל המתנדבים האלה זהות היברידית משולשת: ישראליות, אוקראיניות וזהות מקצועית חיילית כללית, שהתבססה גם על עברם הצבאי בישראל ועל הרב-לאומיות שאפיינה את יחידותיהם.

”המיליציה היהודית”

קבוצה קטנה של מתנדבים ישראלים שלא התגייסה לכוחות האוקראיניים פעלה עצמאית ברחבי מזרח אוקראינה ולבסוף מצאה את עצמה מסונפת לקהילה היהודית באחת הערים המרכזיות במערב אוקראינה. קבוצה זו פעלה למעשה כמיליציה עצמאית, ללא תלות ברשויות האוקראיניות וללא קשר ישיר עימן. הרכיב היהודי בזהותם של המתנדבים בקבוצה זו קיבל משנה תוקף, גם אם לא תמיד מבחירה. כך סיפר דימיטרי על תקופת ההתנדבות הראשונה שלו באוקראינה:

הסתובבנו חופשי בשטח. בעיקר היינו בלבוב. הסתובבנו בעיר ושאלנו איפה אנחנו יכולים לקנות נשק. אנשים הסתכלו עלינו כמו משוגעים. חלק מאיתנו דיבר אוקראינית אבל ישר ידעו שאנחנו לא מפה. זה היה ממש ספונטני. כמו יחידה מיוחדת, כמו המוסד. חיפשנו מה לעשות ואיפה אפשר לעשות משהו מועיל. [...] לא, לא היה לנו שום קשר עם הרשויות [האוקראיניות]. היינו עצמאיים בשטח. אחרי כמה ימים פתאום מגיע חבר שלי ואומר שקיבל טלפון מסטניסלב, אחד הישראלים המבוגרים שטסו איתנו. הוא אמר שהוא מקפיץ אותנו לעיר, להגן על היהודים שם. היינו חמישה. שניים שהיו איתנו ברחו – אחד עשה אחורה פנה וברח חזרה לפולין ולארץ, השני נשאר בלבוב ואמר לנו שאנחנו משוגעים ושאלנו הולכים לעיר אנחנו הולכים להיהרג בוודאות או ליפול בשבי. [...] נראינו מוזר. לבשנו חצי בגדים אזרחיים וחצי מדים טקטיים שהבאנו מהארץ, וכבר היינו עם נשק אוקראיני. אני לקחתי לאוקראינה מכנסיים טקטיים, חרמונית צה"לית, ואפילו את הכומתה שלי מהצבא. אמרתי לעצמי שאם אני אמות אז שתהיה לי את הכומתה הישראלית. לקחתי גם שפצורים לנשק שקניתי בריקושט.

כשדימיטרי נשאל מדוע לקח עימו את הציוד מישראל, הוא הסביר: “רציתי להיות חייל. ידעתי שאני הולך להיות חייל ולא הייתי בטוח שיהיה לי שם את הציוד שאני צריך. גם לא

ידעתי אם אני אקבל שם מדים וכומתה, אז אמרתי – אני אקח מכאן. שידעו שאני חייל, שאני לא סתם”.

סטניסלב, שאותו הזכיר דימיטרי, הוא ישראלי ממוצא רוסי שהכיר את הרב של העיר עוד קודם למלחמה, ובדיעבד התברר שיצר עימו קשר עוד לפני שהקבוצה עזבה את ישראל. המשימה שהגדיר למתנדבים הצעירים הייתה “כאנו לעזור לכולם, אבל קודם כול ליהודים”. הוא קישר את קבוצת הישראלים לכוחות משטרה מקומיים שסיפקו לה נשק ואמצעי לחימה נוספים לפני שנשלחה לסייע לקהילה. עם ההגעה לעיר הובהר למתנדבים שהרב יהיה מפקדם הישיר. עוד לפני התדריך הראשון הוא לקח אותם להניח תפילין; עבור חלקם זו הייתה הפעם הראשונה שעשו זאת. אפי, אחד המרואיינים, סיפר שהטקס הזכיר לו את טקס ההשבעה שעבר בצה”ל בסוף הטירונות: “זאת הפעם הראשונה שעשיתי את זה בחיים. כולם עשו את זה, אז אמרתי לעצמי למה לא... הרגשתי שסבא שלי היה גאה בי כי הוא היה דתי. זה לא שהרגשתי יהודי דתי פתאום, אבל זה חיבר אותי”.

המשימה העיקרית בשבועות הראשונים הייתה שמירה על גבולות הקהילה, שהפכה ליעד מבוצר. בשלב זה המתנדבים אמנם לא לקחו חלק בלחימה פעילה, אך היו קרובים לזירת הקרבות ונמצאו בטווח הירי של הכוחות הרוסיים. חלקם שידרו לארץ את המתרחש באמצעות אפליקציות וואטסאפ ופייסבוק לייב. את בחירתם לשדר את הנעשה הסבירו בטענה שהיה לכך קהל רב בארץ, שהיה חשוב להם לשתף את מה שעובר עליהם גם עם אנשים בבית, ושביקשו לגייס מתנדבים נוספים. את ההצטרפות למסגרת אורגנית יהודית הם חוו כטבעית, בעיקר מי שמוצאם מאוקראינה; אך אצל רובם חוויה זו לא תורגמה לפטריוטיות יהודית או למחויבות יתר לקהילה היהודית.

עם התעצמות הקרבות הוחלט על פינוי הקהילה היהודית והוצאת הנשים והילדים אל מחוץ לגבולות המדינה. בשלב זה התפצלו חברי הקבוצה ופינו משפחות יהודיות ולא יהודיות ברכבים פרטיים לגבולות עם מולדובה ורומניה. הפיצול ביניהם יצר פיגורציה שהניעה דינמיקה חדשה של הבניית זהות. ויטלי, בן 23 שנולד להורים שהיגרו לארץ מאוקראינה, סיפר:

אני מוצא את עצמי על רכב פרטי מפוצץ בגדים. מאחורה יושבים אישה אוקראינית וילדים ומקדימה האבא. אני צריך להסיע אותם לצ’רנוביץ’ כדי שיחצו את הגבול לרומניה. עכשיו, אני לא יודע בכלל לנהוג. אין לי רישיון על הרכב הזה. הרישיון (של הרכב) הוא בכלל על שם מישוהו אחר, אוקראיני. אני פשוט אומר למשפחה הזאת “תקשיבו, אני לא יכול לעבור איתכם את הגבול. זה בלתי אפשרי. אני צריך להוריד אתכם”. הורדתי אותם ויצאתי חזרה לאודסה בלילה. ואסור לנסוע בלילה. הגעתי לכיכר ועוצרים אותי חיילים. הייתי לבד. דורכים עליי את הנשק ומבקשים תעודות. אני נותן להם את הדרכון הישראלי שלי. והם אומרים לי באנגלית “איך אנחנו יודעים שאתה לא מרגל רוסי? יש הרבה רוסים בישראל”. שואלים אותי “איך במוסקבה? איך הטלוויזיה ברוסיה?”. הם חשבו שאני

מרגל. יצרתי קשר עם בן הרב שהסביר להם מי אני. שחררו אותי. אני לבד באמצע שום מקום. הרוסים יכולים לבוא בכל רגע. אני דוהר עם הרכב לאורסה ואחרי מאה קילומטר עוצרים אותי שוב פעם שוטרים. עוד פעם מבקשים תעודות. אני בא להתקשר עוד פעם לבן של הרב, ואז אחד השוטרים מקלל אותי "יהודי מסריח", אז הבנתי שזה לא רעיון טוב. הייתה לי תעודה משגריר פולין... משהו של האו"ם. זה לא הזיו לאף אחד. נתנו לי כמה בעיטות ואמרו לי לעוף. איך פתאום נהייתי אויב של אוקראינה, אני לא מבין... לפני חצי שעה זה שאני יהודי הציל אותי ועכשיו [זה] כמעט הרג אותי.

הפעילות היחידנית של המתנדבים, שחשפה אותם לסכנות חדשות במרחב הלחימה באוקראינה, יצרה פיגורציות נזילות בהשפעת האוכלוסיות שבהן נתקלו. לכאורה, ההזדהות כישראלים הייתה אמורה לשרטט את המתנדבים כניטרליים בעת מגע עם אוכלוסייה מקומית אוקראינית, עם הרשויות האוקראיניות ואף עם כוחות צבא רוסיים מזדמנים שפעלו במרחב; אבל בפועל הפכה אותם זהות זו לחשודים עבור כלל האוכלוסיות הללו, ולעיתים אף חשפה אותם לגילויי אנטישמיות. הסיכון הזה גרם למתנדבים לחוש חוסר עקביות לגבי זהותם, שכן הסביבה דרשה מהם לשנות שוב ושוב את התמקמותם מול בני השיח שבהם נתקלו. כשגילויי אנטישמיות או החשש מפני גילויים כאלה הציפו את הרבדים היהודיים והישראליים בזהותם, האינטראקציות הללו מיקמו אותם מחדש בעמדה יהודית-ישראלית; בד בבד, מפגשים כאלה גם הדגישו את המאמץ לייצר ולשמר עמדה זהותית שאינה חד-משמעית. בלתי אפשרי לפענח הבניות זהות אלו בלי לעמוד על השפעתם של המיקומים החברתיים המשתנים. זאב, מרואיין שביקש לא לחשוף שום פרט מזהה שלו במחקר, סיכם זאת כך:

באיזשהו שלב הבנתי שעדיף שאני לא אגיד מאיפה אני. אמרתי לעצמי – אתה בלי זהות. אתה אף פעם לא יכול לדעת מאיפה זה יבוא לך. מישהו יכול לאהוב ישראלים ויהודים ומישהו אחר יכול להיות אנטישמי עוכר ישראל. ממש הרגשתי, ככה, בלי זהות. אפילו לא אזרח העולם הגדול. פשוט בלי זהות. לא אוקראיני, לא רוסי, לא יהודי ולא ישראלי.

חויית חוסר השייכות הזאת התחזקה כאשר המתנדבים פעלו לברם, ותחושת ההזדהות המשמעותית העיקרית שלהם נבעה מעצם ההשתתפות במלחמה. ג'וני סיפר:

מה שהייתי באוקראינה זה להיות חייל. לא אמריקאי, לא ישראלי ובטח [לא] אוקראיני. חייל. אני חייל. בתכלס זה מה שתמיד רציתי להיות. זה מה שרציתי וזה מה שקיבלתי. אולי זה שזה היה בארץ שאף פעם לא הייתי בה לפני כן, זה מה שדווקא שחרר אותי. הייתי חייל של העולם.

פרשנות זו מתעלה אל מעבר לקטגוריות זהות אתנו-לאומיות, לממד טרנס-לאומי ואף א-לאומי. הזהות הקולקטיבית שעמדה יצאו המתנדבים למלחמה הותמרה בזהות פרופסיונלית והרואית שאינה מחויבת להקשר מקומי או לאומי ואינה מעוגנת בו. הדגש הוא על מימוש עצמי ועל המשמעות האוניברסלית של ההתנדבות, שאמנם משוכצת בסיפור החיים הביוגרפי ונבנית עליו, אבל אינה מחויבת לפרשנות אתנו-לאומית קונקרטי המופיעה בשלבים מוקדמים יותר שלו. מעניין לציין כי נטייה זו אופיינית לא רק למתנדבים שהיגרו לישראל אלא גם למתנדבים שנולדו בישראל. מסגרות פרשנות אלו קיבלו חיזוק גם בתום ההתנדבות, לאחר החזרה לישראל: רבים מן המרוויינים תיארו חוויה של תלישות, חוסר הכרה בחשיבות ההתנדבות שלהם והיעדר מסגרת התייחסות ברורה.

לאחר המלחמה: שימורה של זהות משוברת

לצד תיאורם של המרוויינים את ההשתתפות במלחמה כחוויה משמעותית ומעצבת, הייתה זו גם חוויה משבשת ומערערת. חשוב לציין שלתחושה זו לא נלווה על פי רוב שיח פוסט-טראומטי. המרוויינים אמנם שיתפו בחוויות קשות הנוגעות לאכזריות המלחמה, אך לא דיווחו שהדבר השפיע עליהם באופן שפגע בתפקודם היומיומי. הם ביטאו בעיקר עמדה של קושי מתמשך שהושפע מאי-ההכרעה של המלחמה ומהיעדר הכרה בתרומתם בארץ.

מתנדבים רבים הביעו תסכול מכך שהמלחמה טרם באה לידי סיום מוצלח. התמשכות הקרבות וחוסר הוודאות לגבי הצד המנצח הקשו על המתנדבים לסגור מעגל או לקבל הערכה על תרומתם למאמץ המלחמתי. אמביוולנטיות זו נקשרה למוטיבציה הראשונית של חלקם להשיג תיקון אישי ביוגרפי דרך ההשתתפות במלחמה. אבי סיפר: "היה לי חשוב לנצח במלחמה. להיות חלק מניצחון. ופה זה לא ברור. המלחמה נמשכת ולא רואים את הסוף [שלה]. אז ניצחנו או הפסדנו?". זאב ניסח זאת אחרת: "זה מלחמה שאין לה סוף. קשה לדעת איזה אימפקט עשינו, אם בכלל, על התמונה הגדולה. חלק מהחבר'ה מאוד מתוסכלים מזה. זה גם מסביר למה לחלק כל כך חשוב לנסוע שוב ושוב [לאוקראינה]". רבים מהמתנדבים שרואיינו גם הביעו אכזבה מכך שלא זכו להכרה שציפו לה עם חזרתם לישראל. מיכאל הזכיר את חוסר ההכרה במחיר הרמים שששילמו חלק מן המתנדבים:

יש אנשים שנהרגו. שנפצעו. הקריבו את החיים שלהם. נכון שזה לא מלחמה על ישראל, אבל בגדול זה מלחמה צודקת שמשרתת גם את ישראל. אז למה לא נותנים כאן כבוד למי שנהרג שם. למה אין טקס יום זיכרון? למה לא מדברים על זה ברדיו? זה לא מספיק חשוב? הם לא מספיק גיבורים? הנה יש את נטליה [שם בדוי]. בעלה נהרג באוקראינה. נשאה עם שני ילדים יתומים. למה המדינה לא עוזרת לה?!

רבים מן המתנדבים ממשיכים לשמור על קשר עם חבריהם לנשק מרחבי העולם, עוקבים אחריהם ברשתות החברתיות ומעלים אליהן בעצמם תמונות וחוויות אישיות, אך תפיסת הזהות שלהם נותרת עמומה. חלקם מעלים פוסטים ברוסית, באוקראינית או באנגלית. מיעוטם מעלים פוסטים בעברית. אחדים דיווחו שהם עושים זאת תחת זהות בדויה מחשש להתנכלות רשויות הביטחון הרוסיות.

עבור חלק מן המתנדבים, ההתנדבות באוקראינה הייתה חוויה חד-פעמית; אבל היו מי שחזרו והתנדבו כמה פעמים. היו שהסבירו זאת ברצון להמשיך ולתרום עד הניצחון האוקראיני, ואחרים הודו כי הם מתקשים למצוא את מקומם בארץ או באוקראינה. מיכאל אמר, "מאז המלחמה אני מרגיש שאין לי בית. לפחות לא בית אחד. זה למה אני נוסע וחוזר, נוסע וחוזר. אני מרגיש שזה כבר הסיפור שלי. לא יודע אם זה יפסק מתישהו". עבור מתנדבים בעלי אזרחות אוקראינית, התנועה החוזרת ונשנית בין ישראל לאוקראינה הייתה כרוכה בסיכון, משום שרשויות השלטון באוקראינה אסרו על גברים לצאת מהמדינה והם היו עלולים להיחשב עריקים. למרות זאת, רבים מהם חזרו להתנדב לפרקי זמן משתנים. הם הסבירו זאת במחויבות לחבריהם שנותרו באוקראינה וגם בתחושה שלא תרמו די למאמץ המלחמתי. דניאל הסביר, למשל: "כל זמן שזה לא נגמר, אני אמשיך ואסע לשם. זאת מלחמה שחייבת להיות ניצחון. אחרת כל זה לא [היה] שווה".

דיון ומסקנות

ניתוח סיפורי החיים והחוויות של מתנדבים ישראלים במלחמת אוקראינה מלמד כי המלחמה נחווית כהזדמנות לעיצוב מחדש ואף לתיקון של סיפור החיים, אך בה בעת גם כאירוע שמייצר שבר זהותי. בניגוד למחקרים קודמים, שהדגישו את תרומת השירות הצבאי והמלחמה להבנייתה של זהות קולקטיבית לאומית, מחקר זה מראה כי התנדבות במלחמה זרה עשויה להביא לפירוק של זהות כזאת, ולא תמיד היא מוחלפת בזהות אלטרנטיבית יציבה.

שני צירים פרשניים וחברתיים-פוליטיים ניכרים בנרטיבים של המתנדבים. האחד הוא ציר ההגירה. עבור רוב המתנדבים היוותה ההתנדבות פרק נוסף בסיפור ההגירה המשפחתי ובמקום שלהם בתוכו. הפרשנות של המסע לאוקראינה מתקיימת בתוך ההקשר הרחב יותר של ארץ המוצא של המתנדב – רוסיה או אוקראינה, חוסר התאקלמות מלאה בישראל וחוויות ההגירה בארץ, בעיקר בילדות ובצבא. אולם אין מדובר בתנועת הגירה לינארית מנקודת מוצא לנקודת יעד, אלא בדפוס שקרוב יותר לטרנס-הגירה – מן המרחב בישראל למרחב באוקראינה חליפות, ושימוש בשני המרחבים כרקע להבניית הזהות האישית והקולקטיבית. התנועה אל מרחב המלחמה נעשית מתוך כמיהה ליצירת זהות חדשה שתפצה על חוויית חוסר הקוהרנטיות של המתנדבים ועל חוויית ההגירה לישראל, החסרה והלא ממצה. בפרויקט זהות זה משתמשים המתנדבים בכלים פרשניים שונים, בהתאם

להתנסויותיהם המשתנות במלחמה ולמפגשיהם עם אוכלוסיות שונות, המייצרים מגוון מצבים חברתיים (פיגורציות).

נורברט אליאס הצביע על כך שהיחס בין הזהות האישית לזהות הקולקטיבית הוא תוצר של שינויים בהקשרים החברתיים והפוליטיים שבהם פועל היחיד (Elias 1978 [1970]); תהליכי גיבוש הזהות מתעצבים באופן פעיל ויצירתי דרך פרקטיקות תקשורתיות וסימבוליות המתאפשרות מתוך המיקומים המשתנים של היחיד. במקרה הנוכחי, מדובר גם במעבר בין המרחב הפיזי והחברתי-תרבותי של ישראל ובין זה של אוקראינה, שהמתנדבים מפרשים אותו כמרחב אוניברסלי. לחלקם אמנם יש זיקה ביוגרפית אליו, אך היא נתפסת כסנטימנטלית; היא אינה מהותית להגדרת הזהות האישית, אלא משמשת מניע להשתתפות במה שנתפס כמלחמה צודקת.

הציר הפרשני השני נגזר מאופייה של מלחמת רוסיה-אוקראינה – "מלחמה חדשה", לפי ההמשגה של מרי קלדור (Kaldor 2013); מלחמה שאמנם מתקיימת בין שני צבאות לאום ובטריטוריה ריבונית מוגדרת, אך היא אינה ממוסגרת כעמות צבאי בין שתי מדינות לאום אלא כשדה קרב ערכי בין טוב לרע, בין צודק ללא-צודק. גם לכך יש השפעה מכרעת על הפיגורציות שבתוכן נעשית עבודת הזהות של המתנדבים. ריבוי השחקנים הבינלאומיים המעורבים בסכסוך והקשר עם מתנדבים מארצות שונות משרטטים את המלחמה כהזדמנות להבניית זהות על-לאומית מורכבת, שאינה מתחייבת לזיקה לאומית כזאת או אחרת. הדבר בולט במיוחד על רקע ההקשרים הגיאופוליטיים וההיסטוריים העמוקים של המלחמה, שנדמה כי הם אינם נוגעים במתנדבים עצמם. המתנדבים יוצאי המרחב הפוסט-סובייטי אמנם רואים במלחמה אירוע מפתח ביוגרפי הנקשר לרקע האישי שלהם, אך הם מוצאים בה גם הזדמנות להתנתק מן הרקע הזה. ככלל, רבים מהם חווים את המלחמה כהתנסות משבשת ומבלבלת. היא אינה מאפשרת סגירת מעגל ביוגרפית, ותחת זאת היא מייצרת עוד עמימות זהותית. הדבר נובע מחוסר הקוהרנטיות בפעילותם המבצעית ומהעמדה החברתית הלא ברורה שלהם בתוך המרחב. במקום שהמלחמה תספק חוויה של איזון בין זהות האני לזהות האנחנו, הפיגורציות המשתנות תדיר רק מעצימות את תחושת הבלבול והתלישות. נוסף על כך, הגם שרבים מן המתנדבים אימצו מעין זהות גלובלית או פרופסיונלית של חיילים נטולי זהות אתנו-לאומית ברורה, ההכרה בתרומתם יכולה להתממש רק בזירות הלאומיות – בישראל ובאוקראינה; אולם גם הזירות האלה אכזבו רבים מהם, והם חשו כי אינם זוכים להכרה חברתית בתרומתם הייחודית במלחמה. מכאן שהזהות המשוברת שהם מייצרים נחווית כזהות משברית, על רקע חוסר היכולת לתרגם את השתתפותם במלחמה ואת פעולתם למען "הטוב הכללי" ולהמירן לזכויות, ליתרונות, או לכל הפחות להכרה חברתית מוחשית. הדבר מלמד שגם בעידן של מודרניות נזילה, המאופיין באינדיווידואליזציה מוגברת של הזהות (Bauman 2013), הקשר חברתי קולקטיבי הוא חיוני לגיבוש חוויית זהות יציבה.

סיפורי החיים הפרטיים מהווים מקור חשוב לפענוח הרב-קוליות העולה מתוך הנרטיבים האישיים של הנחקרים, אך נשאלת השאלה אם יש כאן ביטוי רחב יותר לחוויית ההגירה העכשווית של לפחות חלק מאוכלוסיית הצעירים דוברי הרוסית בישראל. מן המחקר עולה שעבור קבוצה זו מזמנת המלחמה באוקראינה עבודת זהות גמישה ואינדיווידואלית, גם אם היא ממסוגרת בשיח קולקטיבי רחב. הקולות שהושמעו כאן מבטאים היעדר תחושת שייכות מלאה ועמוקה לקולקטיב הישראלי וגם ריחוק וניכור כלפי קבוצות השתייכות אתנו-לאומיות אלטרנטיביות, למשל כאלה המזוהות עם דור ההורים. הגם שמרכיבי הזהות הישראלים, ואצל חלקם גם אלה הרוסיים או האוקראיניים, מספקים מוצא לפרויקט הזהות של הדוברים, הם בעיקר מבטאים כמיהה למסגרת השתייכות אחרת שאינה מוגבלת בגבולות לאומיים או תרבותיים חד-משמעיים. במובן זה, הלימינליות שרבים מהם חוו בישראל ממשיכה ללוות אותם גם במהלך ההתנדבות ולאחריה. ולמרות זאת, באופן טרגי, דווקא ההשתתפות במלחמה זרה נתפסת אצל רבים כהזדמנות לעבודת זהות ששווה את סיכון החיים הכרוך בה.

המחלקה למדעי ההתנהגות, המרכז האקדמי רופין

ביבליוגרפיה

- לב ארי, לילך, 2009. "שאלת הגבולות בהגירה: על טרנס-לאומיות, קשרים חברתיים וזהות בקרב ישראלים החיים באירופה", דברים 2, עמ' 45-53.
- לרנר, יוליה, 2012. "מבוא: הכוח הפרגמטי של תרבות בהגירה", יוליה לרנר ורבקה פלדחי (עורכות), "רוסים בישראל": הפרגמטיקה של תרבות בהגירה, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 20-48.
- סלע, אורי, 2022. "בלב תל אביב, עשרות הפגינו בעד רוסיה: גם ישראל מפציצה בעזה", וואלה, 26.3.2022.
- פולישצ'וק, יורי, 2024. "זהויות לאומיות ואזרחיות באוקראינה בתנאי המלחמה הרוסית-אוקראינית: קבועים ושינויים" [Национальна та громадянська ідентичності в Україні в умовах Політичні] [російсько-української війни: константи та зміни (дослідження)] 2(8) עמ' 73-93. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2024-2-4>
- פרשיצקי, אנה, ולריסה רמניק, 2020. "דור וחצי של ישראלים ממוצא רוסי: הזהות האתנית ההיברידית", הגירה 10, עמ' 51-75.
- צ'אצ'אשווילי-בולוטין, סבטלנה, 2007. "הישגים לימודיים בעקבות הגירה: השפעת הגירת שנות ה-90 מברית-המועצות לשעבר על הישגיהם של המהגרים וילידי ישראל", עבודת דוקטור, החוג לסוציולוגיה, אוניברסיטת תל אביב.

רובינשטיין, רועי, וליאור אל-חי, 2022. "אסור לנו לעמוד בצד: הפגנות בישראל נגד הפלישה, בת"א שרפו דרכונים רוסיים", *ynet*, 24.2.2022.

רפופורט, תמר, ועדנה לומסקי-פדר, 2012. **ישראלים בדרכם: סיפורי הגירה של צעירים מברית המועצות לשעבר, ירושלים: מאגנס.**

ששון-לוי, אורנה, 2006. **זהויות במדים: גבריות ונשיות בצבא הישראלי, ירושלים: מאגנס.**

- Akaliyski, Plamen, and Tim Reeskens, 2024. "Ukrainian Values: Between the Slavic-Orthodox Legacy and Europe's Allure," *European Societies* 26(2), pp. 522–551. <https://doi.org/10.1080/14616696.2023.2206901>
- Amit, Karin, and Pnina Dolberg, 2023. "Who Do You Think I Am? Immigrant's First Name and Their Perceived Identity," *Comparative Migration Studies* 11(1), article 6. <https://doi.org/10.1186/s40878-023-00328-1>
- Anderson, Benedict, 2006. *Imagined Communities*, London: Verso.
- Bauman, Zygmunt, 2013. *Liquid Modernity*, New York: John Wiley & Sons.
- Ben-Shalom, Uzi, and Gabriel Horenczyk, 2004. "Cultural Identity and Adaptation in an Assimilative Setting: Immigrant Soldiers from the Former Soviet Union in Israel," *International Journal of Intercultural Relations* 28(6), pp. 461–479. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2005.01.001>
- Bogner, Artur, and Gabriele Rosenthal, 2023. "Social-Constructivist and Figurational Biographical Research," *Current Sociology* 71(4), pp. 567–586. <https://doi.org/10.1177/00113921221132511>
- Brantly, Aaron F., 2024. "Forged in the Fires of War: The Rise of a New Ukrainian Identity," *Policy Studies* 45(3–4), pp. 377–401, <https://doi.org/10.1080/01442872.2023.2298800>
- Casimiro, Christine, 2025. "Over 8,000 Foreigners Joined Ukraine's Military: Armed Forces Official," *The Defense Post*, August 5.
- Chachashvili-Bolotin, Svetlana, 2024. "The Russian invasion of Ukraine and the Strengthening of Ukrainian Identity among Former Soviet Immigrants from Ukraine: Israel as a Case Study," *Post-Soviet Affairs* 40(1), pp. 56–70. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2023.2277620>
- Chachashvili-Bolotin, Svetlana, and Hamutal Kreiner, 2022. "Heritage-Bilingualism and Educational Achievement among Second-Generation Immigrants: Are All School Subjects Equal?" *Learning and Individual Differences* 100, article 102226. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2022.102226>
- Chinkin, Christine, and Mary Kaldor, 2017. *International Law and New Wars*, Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316759868>

- Dodonova, Vira, 2024. "Changes in the National Identity of Ukrainians during the War," *Humanities Studios: Pedagogy, Psychology, Philosophy* 12(3), pp. 66–77. <https://doi.org/10.31548/hspedagog/3.2024.66>
- Elias, Norbert, 1978 [1970]. *What Is Sociology?* trans. Stephen Mennell and Grace Morrissey, New York: Columbia University Press.
- Feld, M. D., 1977. "Revolution and Reaction in Early Modern Europe," *Journal of the History of Ideas* 38(1), pp. 175–184. <https://doi.org/10.2307/2708849>
- Gabriel, Norman, 2011. "Norbert Elias and Developmental Psychology," *The Sociological Review* 59(1_suppl), pp. 202–219. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2011.01985.x>
- Gibson, Stephen, and Susan Condor, 2009. "State Institutions and Social Identity: National Representation in Soldiers' and Civilians' Interview Talk Concerning Military Service," *British Journal of Social Psychology* 48(2), pp. 313–336. <https://doi.org/10.1348/014466608X349496>
- Glick-Schiller, Nina, Linda Basch, and Christina S. Blanc, 1995. "From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration," *Anthropological Quarterly* 68(1), pp. 48–63. <https://doi.org/10.2307/3317464>
- Goode, J. Paul, 2025. "Russian Propaganda from V to Z: Projecting Banal and Everyday Nationalism in Unsettled Times," *Nationalities Papers*, 1–21. <https://doi.org/10.1017/nps.2025.28>
- Grosswirth Kachtan, Dana, 2017. "'Acting Ethnic' — Performance of Ethnicity and the Process of Ethnicization," *Ethnicities* 17(5), pp. 707–726. <https://doi.org/10.1177/1468796815610353>
- Janowitz, Morris, 1983. *The Reconstruction of Patriotism: Education for Civic Consciousness*, Chicago: University of Chicago Press.
- Jentges, Erik, and Manuel Winkelkotte, 2011. "How to Study the Politics of Armed and Unarmed Interest Groups? A Toolbox for Figurational Analysis in Peaceful and Unpeaceful Settings," *Cambio: Rivista Sulle Trasformazioni Sociali* 1(1), pp. 157–175. <https://doi.org/10.13128/cambio-19498>
- Kachtan, Dana, and Varda Wasserman, 2015. "(Un) Dressing Masculinity: The Body as a Site of Ethno-Gendered Resistance," *Organization* 22(3), pp. 390–417. <https://doi.org/10.1177/1350508413517408>
- Kaldor, Mary, 2013. *New and Old Wars: Organised Violence in a Global Era*, New York: John Wiley & Sons.

- Kang, Bong-Koo, 2020. "Understanding the Ukrainian Conflict from the Perspective of Post-Soviet Decolonization," *Region: Regional Studies of Russia, Eastern Europe, and Central Asia* 9(2), pp. 1–27. <https://doi.org/10.1353/reg.2020.0015>
- Kınlı, Onur, and İrem Ö. Kınlı, 2020. "Is Every Turk Born a Soldier? A Historical-Processual Analysis," *Historical Social Research* 45(1), pp. 65–86. <https://doi.org/10.12759/hsr.45.2020.1.65-86>
- Koser, Khalid, 2007. "Refugees, Transnationalism and the State," *Journal of Ethnic and Migration Studies* 33(2), pp. 233–254. <https://doi.org/10.1080/13691830601154195>
- Kümmel, Gerhard, 2018. "Military Identity and Identity within the Military," in Giuseppe Caforio and Marina Nuciari (eds.), *Handbook of the Sociology of the Military*, Cham: Springer, pp. 477–493. https://doi.org/10.1007/978-3-319-71602-2_25
- Kuzio, Taras, 2024. "Ukrainian Versus Pan-Russian Identities: The Roots of Russia's Invasion of Ukraine," *Studies in Ethnicity and Nationalism* 24(3), pp. 234–257. <https://doi.org/10.1111/sena.12422>
- Kuzyk, Petro, 2019. "Ukraine's National Integration Before and After 2014: Shifting 'East–West' Polarization Line and Strengthening Political Community," *Eurasian Geography and Economics* 60(6), pp. 709–735. <https://doi.org/10.1080/15387216.2019.1703777>
- Lavall, Eliane, Priscila Susin, Karina S. Reif, Jacó F. Schneider, and Marcio W. Camatta, 2022. "Narrative Interview and Reconstruction of Biographic Case: Methodological Alternative in Nursing Research," *Revista Gaúcha de Enfermagem* 43, article e20220188. <https://doi.org/10.1590/1983-1447.2022.20220188.en>
- Leonardi, Laura, 2011. "Changes in the We-I Balance and the Formation of a European Identity: In the Light of Norbert Elias's Theories," *Cambio: Rivista Sulle Trasformazioni Sociali* 1(2), pp. 168–175. <https://doi.org/10.13128/cambio-19481>
- Leshem, Elazar, and Moshe Sicron, 2004. "The Soviet Immigrant Community in Israel," in Uzi Rebhun and Chaim I. Waxman (eds.), *Jews in Israel: Contemporary Social and Cultural Patterns*, Hanover and London: Brandeis University Press, pp. 81–117.
- Levy, Yagil, 1998. "Militarizing Inequality: A Conceptual Framework," *Theory and Society* 27(6), pp. 873–904. <https://doi.org/10.1023/A:1006962331533>

- Lomsky-Feder, Edna, Nir Gazit, and Eyal Ben-Ari, 2008. "Reserve Soldiers as Transmigrants: Moving between the Civilian and Military Worlds," *Armed Forces & Society* 34(4), pp. 593–614. <https://doi.org/10.1177/0095327X07312090>
- Lomsky-Feder, Edna, and Orna Sasson-Levy, 2018. *Women Soldiers and Citizenship in Israel: Gendered Encounters with the State*, New York: Routledge.
- McKernan, Bethan, 2022. "Ukraine Appeals for Foreign Volunteers to Join Fight against Russia," *The Guardian*, February 27.
- Pilbeam, Bruce, 2020. "The Rise of Private Military and Security Companies," in Peter Hough, Bruce Pilbeam, and Wendy Stokes (eds.), *International Security Studies*, New York: Routledge, pp. 188–204. <https://doi.org/10.4324/9780429024177-16>
- Preter, Varvara, and Julia Lerner, 2024. "Class Rivalry in Ethno-National Migration: Soviet Intelligentsia vs. the Russian Middle Class in Israel," *Social Identities* 30(3), pp. 156–175. <https://doi.org/10.1080/13504630.2024.2367455>
- Remennick, Larisa, 2003. "The 1.5 Generation of Russian Immigrants in Israel: Between Integration and Sociocultural Retention," *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 12(1), pp. 39–66. <https://doi.org/10.1353/dsp.2011.0043>
- Remennick, Larissa, and Anna Prashizky, 2019. "Subversive Identity and Cultural Production by the Russian-Israeli Generation 1.5," *European Journal of Cultural Studies* 22(5–6), pp. 925–941. <https://doi.org/10.1177/1367549418810091>
- Rosenthal, Gabriele, 1995. "Überlebende der Shoah: Zerstörte Lebenszusammenhänge — Fragmentierte Lebenserzählungen," in Wolfram Fischer-Rosenthal and Peter Alheit (eds.), *Biographien in Deutschland*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, pp. 432–455.
- , 2022a. "On the Rules for Front-Stage Self- And We-Presentations," in Gabriele Rosenthal, (ed.), *Transnational Biographies: Changing We-Images, Collective Belongings and Power Chances of Migrants and Refugees*, Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, pp. 19–26. <https://doi.org/10.17875/gup2022-2204>
- (ed.), 2022b. *Transnational Biographies: Changing We-Images, Collective Belongings and Power Chances of Migrants and Refugees*, Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Sassen, Saskia, 2002a. "The State and Globalization," in Rodney B. Hall and Thomas J. Biersteker (eds.), *The Emergence of Private Authority in Global Governance*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 91–112.
- , 2002b. "Towards Post-National and Denationalized Citizenship," in Engin F. Isin and Bryan S. Turner (eds.), *Handbook of Citizenship Studies*, New York: Sage, pp. 277–291. <https://doi.org/10.4135/9781848608276.n17>

- Sasson-Levy, Orna, 2003. "Military, Masculinity, and Citizenship: Tensions and Contradictions in the Experience of Blue-Collar Soldiers," *Identities: Global Studies in Culture and Power* 10(3), pp. 319–345. <https://doi.org/10.1080/10702890390228892>
- Smith, Michael P., and Luis E. Guarnizo (eds.), 1998. *Transnationalism from Below*, New Brunswick: Transaction Publishers.
- Tabachnik, Alexander, 2020. "Russian Intervention in Ukraine: History, Identity Politics, and National Consolidation," *Nationalism and Ethnic Politics* 26(3), pp. 299–318. <https://doi.org/10.1080/13537113.2020.1792817>
- Tolts, Mark, 2019. "A Half Century of Jewish Emigration from the Former Soviet Union: Demographic Aspects," presentation at the seminar on Russian and Eurasian Jewry, Harvard University, November 20.
- Van Hear, Nicholas, 2014. "Refugees, Diasporas and Transnationalism," in Elena Fiddian-Qasmiyeh, Gil Loescher, Katy Long, and Nando Sigona (eds.), *The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies*, pp. 176–187. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199652433.013.0016>
- Waldinger, Roger, 2013. "Immigrant Transnationalism," *Current Sociology* 61(5–6), pp. 756–777. <https://doi.org/10.1177/0011392113498692>
- Wilcox, Vanda, 2011. "Encountering Italy: Military Service and National Identity during the First World War," *Bulletin of Italian Politics* 3(2), pp. 283–302.
- Wilson, Andrew, 2024. "Ukraine at War: Baseline Identity and Social Construction," *Nations and Nationalism* 30(1), pp. 8–17. <https://doi.org/10.1111/nana.12986>
- Yohanani, Lior, 2024. "Fighting to Belong: Drivers for Transnational Diaspora Military Service in Israel and Beyond," *Comparative Migration Studies* 12(1), article 8. <https://doi.org/10.1186/s40878-024-00363-6>
- Zappettini, Franco, 2016. "The Construction of Transnational Identities in the Narratives of a European Civic Organisation," *Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines* 8(1), pp. 84–107. <https://ssrn.com/abstract=3489401>